

Buda és Pest.

Czélkuti-Züllich Rudolf szobrász.

(Második közlemény.)

II.

KÉTSÉG és reménység közt érkezett haza Züllich 1855 április végén Pestre,¹ hol már nem élt Döbrentei, az ő első, tüzes pártfogója; de jó kilátással kecsegtették azok a lelkes írók, kik a küzdőtéren örökébe léptek. Így Ney Ferencz külön cikket szentelt lapjában Züllichnek, a közönség támogatásába ajánlva, hogy lehetővé váljék itthon-maradása, minthogy ő „hazájának kívánja szentelni erejét“, mely hogy gyámolításra érdemes, megmutatta eddigi két szép szobrával, „melyek — úgymond — kétségtelenül Múzeumunk legjelesebb darabjai közé tartoznak.“ Támogatásra pedig azért is számíthat, „hogy hazai szobrászunk, kire némi önérettel mutathatnánk, eddigelé alig van s a kik vannak is, vagy elhallgattak, vagy kiköltöztek körünkől.“ Ney különösen a főpapság áldozatkészségében bizott, kérve, ragadják meg a jó alkalmat s rendeljenek oltárszobrokat vagy egyéb műveket a 15 év múlva hazajött ifjú művésznél. Hiszen mindenki tudja, hogy bizony „honi szentegyházaink

¹ Látképét — a budai partról nézve — Alt Rudolf egykorú rajzáról közöljük fejlécczül; a Hartleben K. A. kiadásában megjelent „Buda-Pest“ cz. album (Pest, 1845.) 7. könyomatú lapjáról.

legtöbbje sajnosan nélkülözi azon díszet, melyet művészileg készült szobrok nyújthatnak;“ de jó példával járhatnának elől főuraink is, a kik palotáikat díszíthetnék egy-egy szoborművel, „mely a későbbi ivadéknak is hangosan mondaná, hogy ime a XIX-ik század közepén végre földerült hazánk egére a művészet mindenágú pártolása s hogy volt hazai művész, ki e korszak szép korányát művével megörökíté.“ Másként, ha nem pártolnók, azt vallanánk be „a műpártoló külföld előtt, hogy a szobrászatig még nem emelkedtünk s csak kőfaragóink vannak?“²

Ney lelkes felhívása nem hangzott el a pusztába, mert pár nap múlva Züllich Wagner műárusnál kapott munkát. Majd az (1855 márczius 30-án) elhunyt özvegy nádorné, *Dorottya* Mária főhercegné mellszobrára, meg a harmadéve meghalt Albach Szaniszló híres pesti francziskánus hitszónok domborművü arczképe elkészítésére nyert megbízást.³ S a Wagner Dorottya-utczai üzletében — a művészek és műpártolók rendszeres találkozóhelyén — kiállított⁴ minta annyira tetszett, hogy Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója Dorottyaéhoz csakhamar párját is megrendelte, úgy, hogy *József nádor* és *neje* tiz hüvelyknyi kis bronzszobrai újévre már készen állottak a boltban⁵ s az 1856-iki tavaszi műkiállításon is feltűnést keltettek és sokan még gipszmásolatukat is megrendelték.⁶ Valamivel előbb készült el Albach relief-képe, melyet februárius elején lepleztek le a ferenczrendiek templomában,⁷ a szószerk feljárója melletti falba illesztve.⁸ A nyolcszögű vörös kőlapra helyezett és karrarai márványból faragott ovális alakú mellkép⁹ gondos, szép munka és érdekes, hogy még neve is domborúan van rajta kivésve.

Züllich előzőleg egy másik nagyobb munkájával is elkészült a Lipót-utczá 14. számú házában berendezett kis műtermében. A baranyai Nádasdról jutott t. i. váratlanul nagyobb megrendeléshez, mely legalább egy időre megélhetését biztosítja, amennyiben 275 forintot kapott érte.¹⁰

² Ney cikke a *Családi Lapok* 1855 május 15-iki száma 425—427. l.

³ Gróf Gyulay Lajos 1855 május 27-iki pesti naplóföljegyzése.

⁴ Császár Ferencz, a *Divatcsarnok* 1855. évf. 879. l.

⁵ A *Divatcsarnok* 1856 januárius 10-iki 2. száma 40. l.

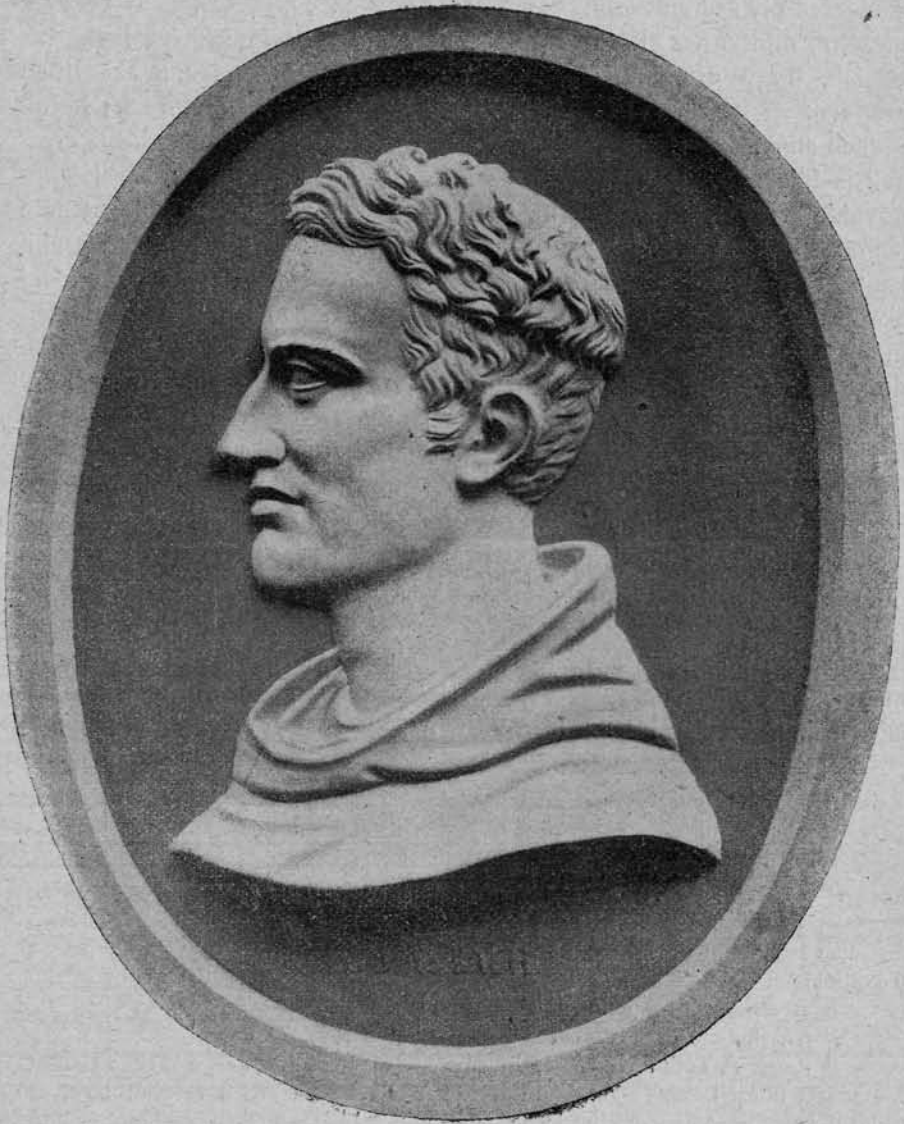
⁶ A *Pest-Ofner Localblatt* 1856 június 22-iki 143. számában, mely a szobrokat nagyon dicséri.

⁷ A *Budapesti Viszhang* 1856 februárius 7-iki száma 52. l.

⁸ Ezt azonban annyira elfedi egy pár évvel ezelőtt elibe épített lépcsőfeljárás, hogy nem látszik s le sem fényképezhető. Dr. *Kammerer* Ernő igazgató úr azonban szíves volt kérésünkre (Butykay rendfőnök úr engedélyével) a Szépművészeti Múzeum számára gipszöntvényét elkészíttetni s fényképéről mutathatjuk be képen is.

⁹ Ennek magassága 64, szélessége 34 cm. Alján pedig ez a felírás olvasható: J. S. Albach. Geb. d. 28^t Jänner 1795 zu Pressburg † d. 12^t November 1853. (A hó és évszám eltakarva a lépcsőfeljárattól.)

¹⁰ Weisz János püspöknádasdi plébános úr szíves közlése a „*Historia ecclesiae Nádasdensis*“ cz. kézirati munkából.

Albach Szaniszló mellképe.
(Züllich Rudolf műve.)

E kies falu egyik polgára, Neubauer Ádám ugyanis felgyógyulván nagy betegségéből, fogadalmához képest megrendelte Züllichnél a *Szeplőtelen Szűz* életnagyságú szobrát. S e művében „a szentség és szendeség kifejezése oly szerencsésen egyesült,“ hogy az egykorúak nem győzték dicsérni, midőn ősz elején félig készen bemutatta.¹¹ Művészlelkének csak az fájt, hogy csupán gipszből — tájtékgipszből, miként ekkoriban mondták — készítheti el, mert többre megrendelőjének nem telt; holott Züllich annyira rajongott a márványért, hogy még a maradandóbb ércnek is föléje helyezte.¹² De azért így is hatásos volt. A pesti papnövelde vezetője, *Klezsó* József szerint „a Szeplőtelen Szűz mellére hajtott kezekkel oly eleven, Isten akaratában megnyugvó, szelid s áhitatos, de méltóságteljes arczkifejezéssel van ábrázolva, mintha mondani akarná: Ecce ancilla Domini!“ Kész örömet ajánlta hát a papság figyelmébe a művészt,¹³ a ki a szobrot aztán személyesen állítá fel Nádasdon, hol november elsején ment végbe fölszentelő ünnepe.¹⁴ Hogy pedig művészi kéz munkája, az még ma — félszázad múltán is — feltűnik a szobron,¹⁵ mely bár megtartotta az általános ikonografikus jellegét, egész berendezésében s főképp az arcz finom kidolgozásában igazi mesterre vall.¹⁶

Közben Züllichnek Gyulay Lajos gróf Nádasdy Lipótnál szerzett munkát, a miért hálából egy csigára vésett *Hunyadi-kámeával* kedveskedett neki,¹⁷ keserűen panaszkodván egyúttal, hogy felvett Czélkuti neve használatától a kormányzék eltiltá, mintha — úgymond — nevével magyar érzelmeit is el tudnák fojtani!¹⁸ Nádasdy épp Zrínyi utcái palotáját alakíttatá át és nemes hevületében Züllich vésője különböző ter-

¹¹ A *Családi Lapok* 1855 szeptember 30-iki száma 278. l.

¹² Erről gróf Gyulay Lajos 1855 június 2-án a következőket jegyzé fel Pesten, naplójába: Minap Czélkuti a szobrász nálam lévén, magyarázta a márvány-szobroknak fölényét az érc-szobrok felett és igaza lehet. Azt mondja, hogy a márvány-szobrok igaz töredékenyebbek, de nincsenek kitéve annyira a pusztításnak, mint az érc-szobrok, melyeket szükség idején felolvasztanak hadi szerekre. Innen lehet magyarázni, hogy az ó-korból igen kevés érc-, ellenben felette sok márványszobor jött által a mű korunkra.

¹³ A *Religio* 1855 október 2-iki száma 319. l.

¹⁴ *Sz. A.* tudósítása a *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 439. l.

¹⁵ Képét P. Tóth Mike kalocsai tanár úr felvételéről közöljük, a ki ritka áldozatkészséggel (másfél nap és két éjjel ráfordításával) kereste fel a vasúttól távol eső nádasdi templomot és fényképezte le munkánk számára a szép szobrot, a miért ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki!

¹⁶ Romais Ferencz volt nádasdi kanonok-plébános 1907 márczius 2-iki értesítése a szoborról, mely — úgymond — ma is díszíti a nádasdi templomot, habár mivel igen füstössé vált, 1895-ben egy festőművésszel átfestetett a hagyományos liturgikus színekkel.

¹⁷ Gyulay Lajos 1855 augusztus 15-iki naplóföljegyzése.

¹⁸ A gróf 1855 június 7-iki naplóföljegyzése nyomán.

mékeivel díszítetté fel, „melyek közt különösen egy márvány-kandalló tett fényes tanúságot a művész költőileg alakító tehetségéről.“¹⁹ Züllich t. i. a kandallón szerencsés találékonysággal Kálmán királyunk ama tör-

A Szeplőtelen Szűz szobra Nádasdon.

vényét ábrázolta, mely a nem-létező boszorkányok máglyáját oltá el. Maga a gondolat oly szép volt, hogy Császár Ferencz elragadtatásában méltán írhatta: „Mondjátok aztán, hogy magyar művészeinkben nincs eszme, nincs eredetiség, nincs izlés!“²⁰ De Züllich e művében, sajnos,

¹⁹ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 279. l.

²⁰ A *Divatcsarnok* 1855 augusztus 20-iki száma 920. l.

nem gyönyörködhetünk, mert a Nádasdy-palota azóta gazdát cserélt, le is rombolódott s helyén ma modern bérház áll, melynek tulajdonosa már nem ismerte a keresett szép kályhát.²¹

Züllich alakító képességét dicsérték a pestiek a szeptember közepén megnyílt múkiállításon bemutatott *Hunyadi-szobormintáján* is, mely a hőst, mint kormányzót tüntette fel, a hogy 1446-ban esküjét leteszi. Művéhez Züllich motivumul Ferencz Károly főherczeg gyűjteményének egy régi képét használta, a nagy férfiut erőteljes, imponáló módon ábrázolván, „a mi annyit mindenestre bizonyít, hogy Züllich gondolkozó művész s tárgyát méltó szempontból fogván fel, azt elég ügyességgel méltó alakba is öltöztette“²² és szépségével általános feltűnést keltett.²³ E 15 hüvelyknyi kis gipszmintán természetesen a részleteket nem dolgozhatta ki, de örült, hogy legalább hat forinton hébe-hóba egy-két példánya elkelt Rózsavölgyi és Wagner műárusoknál.²⁴ Ez jól fogott aprópénzül, mert keserű igazságot fejezett ki egyidejűleg *Bulyovszky* Gyula, írván, hogy „a mi művészeinknél a lant, vésű és ecset mellett mindig ott volt elválhatatlan társ gyanánt a nyomor, mely akárhányszor a legszebb hangnál vagy vonásnál megdermeszté ajkukat vagy kezöket s a nemzeti dicsőség örömharsónája helyett vajmi gyakran áldás gyanánt kellett tekinteniök, ha egy titkos kéz benyitott hozzájuk és inségöket egy kis alamizsnával enyhítette.“²⁵

Vörösmarty Mihály halálát az egész nemzet megsíratta s felhasználva a hirtelen megnyilatkozott részvétet Züllich 1856 tavaszán elkészítte a költő mellszobrát. Ezt az egy lábnyi magas művét tajtgipszöntvényben (a mi nem törik)²⁶ 3 pengőforintért, alabastrom gipszöntvényben 1 frt 30 krajczárért, bronzból öntve meg 18 forintért adta²⁷ s a művész támogatására a Műegylet is 20 példányt rendelt belőle.²⁸ Ez olcsó áron jó keletje lett a szobadísznek szánt szobroknak, annyira, hogy Züllich

²¹ A Zrínyi-útcza 12. sz. a. Nádasdy-palota, később Schwarz-féle épület most Breitner Imre tulajdona, a ki midőn a házat átvette, egy nagy fehér márvány, egy barokk-jellegű renaissance díszítésű fekete és egy kis fehér márványkandallót talált benne, de egyikén sem látta a Züllich-féle munka jelenetét.

²² Ney Ferencz jellemzése a *Divatcsarnok* 1855-iki I. k. 427. l.

²³ A *Vasárnapi Ujság* 1855 október 7-iki száma 320. lapján olvassuk ugyanis, hogy: A pesti műegylet műtárlatának művei közt különösen feltűnik Hunyadi János szobra Züllich-től.

²⁴ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 278. és 337. l. Meg a *Divatcsarnok* 1855. évf. 1039. l.

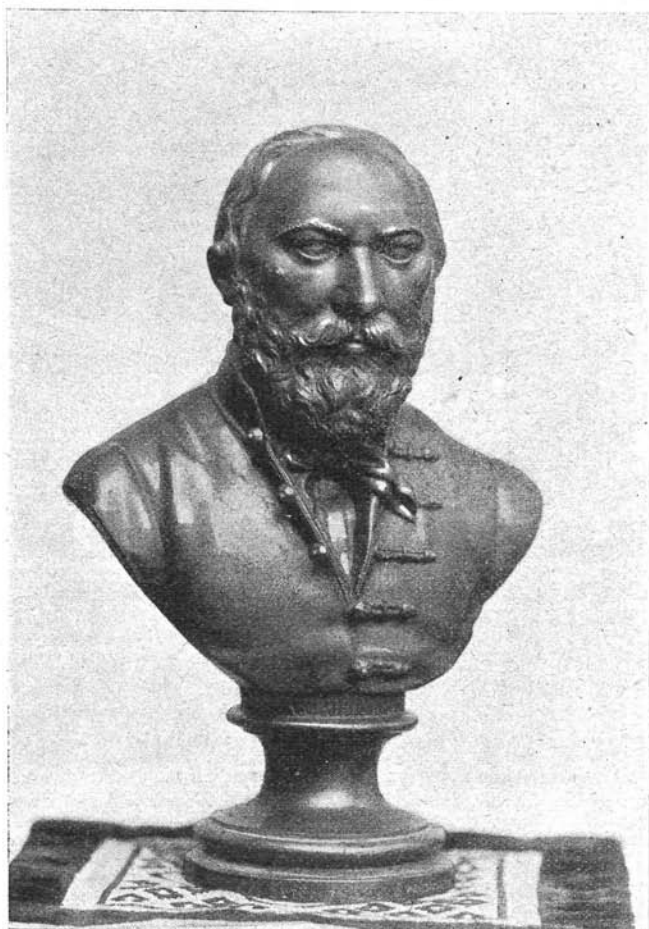
²⁵ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 335. l.

²⁶ Ezt az id. pesti német tudósítás állította abból az alkalomból, hogy Züllich már József nádor és neje szobraiból is készített ilyen másolatokat.

²⁷ A *Délbáb* 1856 június 29-iki száma 315. lapján és a *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 219. l.

²⁸ A *Budapesti Viszhang* 1856 szeptember 18-iki száma 315. l.

augusztus közepén Széchenyi István mellszobrához is hozzá fogott²⁹ és év végére elkészíté hasonló kivitelben, de már csak 15 forintért³⁰ és ki is állítá tavaszkor,³¹

Vörösmarty Mihály mellszobra.

Ez kevésbé sikerült, mint a Vörösmartyé, de a mi fő : jó hasonlatosságú s azonnal felismerhető. Egyébként e szobrok egy új találmány

²⁹ A *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 266. l.

³⁰ A *Családi Lapok* 1856 július 31-iki 21. száma 699. l. és a *Déliháb* 1856. évf. 375. és 580. l. A *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 403. l. Vörösmarty szobra néhai Szent-Iványi Gábor tulajdonában van s az ő fényképi felvételéről közöljük, Széchenyié pedig Züllich Andoréban, a ki lefényképeztette számunkra.

³¹ A *Magyar Néplap* 1857. évf. 337. lapján olvassuk, hogy 1857 május végén kiállította a mütárlatban.

szerint cizinkből valók voltak,³² a mi olcsóbbá tette őket a bronzszobroknál.³³

Ekkoriban fejezte be Züllich egy lelkes műpártoló, *Aczél* Anna részére a *Költészet* és *Zene* muzsáinak két lábnyi magas szobrait is, melyeket nézői igen sikerülteknek mondtak.³⁴ Utána meg, az 1858 július havában megnyílt műtárlaton *Petőfi* Sándor kis bronzszobrával lépett fel, melynek árát szintén 15 forintra szabta.³⁵

E kisebb művei közül Züllich Széchenyi-szobrából a népszerű és ekkoriban sokat emlegetett gróf Mikó Imrének is küldött mutatóba egy fém-öntvényt s mily nagy lett öröme, midőn „nemes czélja iránti rokonszenve“ jeléül Széchenyi és Vörösmarty szobraiból tíz példányt rendelt meg a gróf. E nagylelkű pártfogása méltán meglepte Züllichet s még inkább, hogy az érettség járó 200 forintot előre megküldte neki. Így nagy örömmel rendelte meg a szobrokat öntőjüknél és gondosan utána-csiszolva, 1858 márczius 16-án küldte le őket Mikónak,³⁶ kinek már előbb néhány Rómából magával hozott régi könyvet is felajánlott az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára részére.³⁷ Mikóhoz hasonló másik pártfogója báró Sina Simon volt.³⁸

A gépiesen, tucatszámra gyártott gipszmintákból befolyt ily alimizsnán éledgett a fővárosban Züllich, látván, hogy elfogadott és megdicsért Hunyadi-szobormintáját — pénzhiány miatt — nagyban ki nem dolgozhatja. A Múzeum számára vállalt *Berzsenyi-mellszobor* bevégzését szintén hasonló okok késleltették.³⁹ Pedig hogy „a művész munkája az

³² A szobor talpán öntője is megörökíté nevét ekként: Öntötte Sandrak Pesten.

³³ Gróf Gyulay Lajos Pesten írt 1857 június 12-iki naplóföljegyzése, abból az alkalomból, hogy Züllich elvitte hozzá Széchenyi-szobra egy példányát. Ezt mi a Züllich Andor gyűjteményében lévő eredetiről vett fényképről mutatjuk be.

³⁴ A *Nővilág* 1857 februárius 8-iki száma 79. l.

³⁵ A *Dívatesarnok* 1857 december 15-iki száma 567. lapján olvassuk, hogy Petőfi mellszobrán dolgozik, de csak az 1858-iki műtárlaton állította ki s az egykorú bíráló úgy találta, hogy „a hasonlóság ha meg van is, nem valami meglepő s nem emelkedik fölebb az ilyenmű művek mindennapiságán.“ (A *Magyar Sajtó* 1858. évf. 377. l.) Képét szintén a Züllich Andor tulajdonában lévő eredetiről és tőle kapott fényképről közöljük.

³⁶ Züllich 1858 januárius 18-iki levele Mikóhoz, januárius 27-iki válasza; februárius 2-iki újabb levele és Mikó márczius 27-iki válasza, meg Züllich április 1-én írt harmadik levele alapján; *Mikó Imre leveleskönyve* IX. k. 618, 620, 630, 646 és 653. sz. a.

³⁷ Ilyen pl. Ascanio *Centorio* „Commentarii della guerra di Transilvania“ cz. 1566-ban Velenczében megjelent műve, melynek előlapjára Züllich a következőket írta: Adományozta az erdélyi Muzeumnak Züllich Rudolf szobrász 1857-ben.

³⁸ Ez is a szobrok árát meghaladó nagyúri összeggel fizetett Züllichnek; a *Nővilág* 1858. évf. 89. l.

³⁹ Ney id. első cikkében, a *Családi Lapok* 1855-iki I. k. 425. l.

Gróf Széchenyi István.

Petőfi Sándor.

(Züllich Rudolf művei.)

ő saját bensőjének tükre“ Züllich is hirdette⁴⁰ s annál keserűbben esett éreznie, hogy benseje, lelke napról-napra senyved, szárad, nem találván kellő tért nemes érvényesülésére!

Ilyen állapotában valósággal Istenáldásként hatott reá, hogy öcscse, István, bethleni cs. királyi járásbeli főnök szeretettel közeledett feléje, ki már majdnem húsz esztendeje nem érintkezett családjával és rávevén édes anyjukat, hogy könyörüljön a megtévedt fiún, nagyobb pénzszezzel segített rajta. Züllich még nem volt annyira fásult és rideg, hogy öregedő édes anyjának e nemes tette meg ne hatotta volna s ezért hálásan sietett jószívűségét megköszönni, bűnbánólag jelentvén ki, hogy iránta való cselekedetét már megbánta!⁴¹

Nagyobb munkához Züllich azonban sok nélkülözés után csak akkor jutott, midőn a műpártoló hírében álló Tomori Anasztáz pestvidéki gazdag birtokos — kit a pesti írók és művészek világában jól ismertek — 1857 nyarán *Katona* József életnagyságú szobrát rendelte meg nála, oly szándékkal, hogy majd a Nemzeti Színház csarnokában állítsák fel.⁴² Züllich lázas sietséggel dolgozott művén, annyira, hogy a szobor agyagmintáját december elején már felküldhette egy bécsi öntődébe.⁴³ De ez volt éppen a baja, mert ha nagyobb gonddal és tanulmánynyal végzi munkáját, bizonyára jobban sikerül vala. A hazafias lelkesedés így is örömmel fogadta hírét, hogy a szobor 1858 április elején leérkezett az öntőműhelyből⁴⁴ s méltó önérettel emlegették pestiek és a nagyvásárra feljött vidékiek egyaránt, hogy a színház előtti kis kertben már ássák az alapját. Mikor pedig végre június 8-ikán felállították,⁴⁵ a kis ünnepegről távozó közönség azzal az öntudattal oszlott szét, hogy immár van *emlékszobrunk* is,⁴⁶ mert szabadban felállítva Katona szobra volt az első hazánkban.⁴⁷ Nyilvánosan bírálgatni nem igen akarták, nehogy

⁴⁰ C—i betűk alatt Szoldatics Ferencz római festőről írt cikkében, melyet Ney „római levélként“ közölt, holott Czélkúti akkor, 1855 június 10-én már rég Pesten volt; ugyanott, az 570. lapon.

⁴¹ Züllich Pestről, 1857 december 7-én Züllich Istvánhoz írt levelében.

⁴² A *Nővilág* 1857 június 14-iki száma 365. l. A *Vasárnapi Ujság* 1857 augusztus 9-iki száma 322. l. Valamint a *Divatcsarnok* 1857 október 15-iki száma 470. l.

⁴³ A *Divatcsarnok* 1857 december 15-iki száma 567. l.

⁴⁴ Ugyanott, az 1858 április 10-iki szám 236. lapján és a *Déliújság* 1858 április 4-iki száma 167. l.

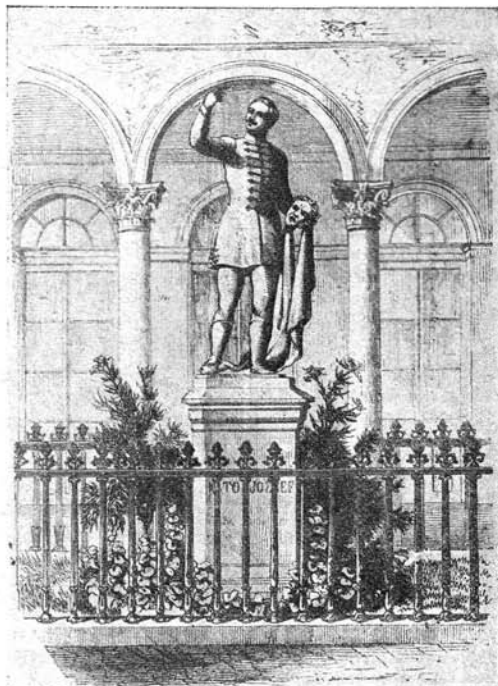
⁴⁵ A *Divatcsarnok* 1858. évf. 381. l.

⁴⁶ Rajzát a *Vasárnapi Ujság* 1858 október 17-iki száma 493. lapján látható metszeteről adjuk kicsinyítve; de megjelent a *Pesti Napló* 1899-iki karácsonyi Bánk-bán-albuma XLII. lapján is, ugyanonnan reprodukálva.

⁴⁷ Ezt kiemeli a *Nővilág* is 1858. évf. 396. l.

elvegyék vele a művész munkakedvét s a mi ennél is fontosabb volt: a Maece-nás és a közönség áldozatkészségét.⁴⁸

A felfogásában és kivitelében rossz és elhibázott szoborról mindössze Greguss Ágost mert kritikát írni, kiemelvén benne, hogy a szobrász Katonát mint *író*t és *színeszt* akarta ábrázolni, holott benne *csak is* az író t illeti a dicsőítés. Sőt tekintve, hogy az alak lépni akar, hátravetett fejével és égnek emelt karjával valósággal játszó színeszt mutat, „a kit pedig látni akarnánk: az író, a költőt, az elmélkedőt, a szellem emberét — azt a jobb kezébe adott tollon kívül semmi egyéb nem jelképezi“

Katona József szobra.

és teljességgel ellenkezik azzal a képpel, melyet magunknak egy gondolataiba merült íróról alkotunk. Szembeszökő az összhangzás hiánya is az alak és járulékai (a toll, álarcz és köpeny) közt; a mi különben „feszés, erőltetett, kellemnélküli helyzetében lehetetlen is.“ Ez a tagok arányaiban is szembeötlő, „mert a fej általában kicsiny a testhez, a koponya az arcához, a homlok alacsony az orrhoz, a fej szélessége keskeny a fej s az arcz hosszához képest, a láb pedig oly otromba nagy, hogy betegnek látszik. Vastaghúsa majd oly szélesre terjed, mint a fej . . . alsó karja a jobbikon rövid, a balon hosszú a felsőkarhoz képest . . . a kéz, mintha keztyüben volna, az arcznak semmi kifejezése“ s maga a szobor kidolgozása is durva, elnagyolt.⁴⁹

E szigorú, de tárgyilagos bírálatra Züllich oly *éretlen, esetlen*⁵⁰ és goromba hangon felelt, a mi első pillanatra elárulja, hogy belőle a sértett

⁴⁸ Áldozatkészségeért Tomorinak nyílt levélben is köszönetet mondott a szobor leplezése utáni napon „Egy szomszédja a Nemzeti Színháznak“ a *Magyar Sajtó* 1858. évf. 275. l.

⁴⁹ A *Pesti Napló* 1858 június 15-iki 116. száma tárczájában.

⁵⁰ E két szóval maga Greguss jellemzi a választ.

hiúság beszél. Kiemeli benne, hogy ő „Katonában a magyar dráma-irodalom hősét s általa ezen irodalom megalapításának dicsőítését akarta kifejezni . . . azt a Katonát, a ki a *Bánk bán* bevégezése utáni diadalérzetében lelkesülten tekint tollára, melylyel a magyar drámát megteremté.“ Az alak diszharmonijáról megjegyzi, hogy fejét arczképről mintázta, a végtagokról pedig, hogy „a világ egyik leghíresebb műve, a *belvederei Apollo* hátrább álló lábszára is három újjal hosszabb a másíknál s ez nem hiba, mert a plasztikai perspectiva törvényei“ kívánják.⁵¹

Durvaságait mellőzve e sántikáló önvédelemre Greguss azt felelte, hogy a különben is túl magas talapzatra állított szobor rossz, nem találó, mert „jutalmat lehet annak tűzni, ki Katona bármely arczképe s a szobor közt hasonlatosságot bír felfödözni“; a mit pedig „a szobor hibái takargatása végett Züllich a tagok arányairól összebeszél“ arra indítja, hogy valami bonczteni kézikönyv tanulmányozását ajánlja neki. S mivel végül az a felfogása, hogy „éppen a magyar művészet becsülete érdekében a Nemzeti Színház előtt inkább semmi szobor se legyen, mint olyan, melyért — kereken kimondva — pirulnunk kell“, arra kéri a hírlapokat, hogy foglalkozzanak e kérdéssel, mert „hiszen hazafiatlanabb nem tiltakozni oly mű nyilvános felállítására ellen, melylyel a magyar művészet s így közvetve a magyar nemzet nem becsületet, de szégyent vall s melyért, ha ott hagyjuk, más nemzetek méltán kinevethetnek bennünket.“⁵² E kijelentésével meg viszont Greguss vetette el hevében a sulykot. Vajda János magyarázta meg neki, hogy „a nemzet becsülete nem a hazai szoborművészet színvonalában határozódik, mert mi akkor is becsült nép voltunk, mikor még szobraink nem voltak . . . , hanem abban, hogy kinek mi adatott, mi nem adatott“⁵³ és egyúttal megnyugtatta Züllichet s afelől, hogy „ő jelenleg csakugyan a legjobb hazai szobrász s hogy nála jobb nincsen, annak nem ő az oka, hanem legfőlebb a nemzet géniusza, azt pedig kérdőre vonva hallgatni fog, mert jelenleg egynél több magyar szobrász nincsen“ — Ferenczy halála óta.⁵⁴ Más lapok sem ismerték el Greguss amaz állítását, hogy e szobor-ügy „a nemzet becsületét oly közéről érdekelné,“ hiszen a szobrot magánember, nem az ország s a nemzet készítette. Ám a dologban mégis csak Gregussnak volt igaza s a lapok kifakadását az okozta, hogy — elfogulatlanságát akarván vele bizonyítani — őket mintegy kérdőre látszott vonni, miért nem nyilatkoznak mellette.⁵⁵

E vitán kívül magánkörben is sok gáncs érte a horganyból öntött

⁵¹ A *Hölgyfutár* 1858 június 21-iki száma 556. l.

⁵² A *Pesti Napló* 1858 június 24-iki 124. számában.

⁵³ Névtelenül a *Nővilág* 1858. évf. 427. l.

⁵⁴ Ugyanott, névtelenül, a 413. lapon.

⁵⁵ A *Déliab* 1858 június 27-iki száma 311. l.

szobrot, melynek aztán élete is rövididejű volt. Tomori ugyanis dicséretes áldozatkészséggel Lendvay Márton színész szobrát is felajánlotta a színháznak, hanem többek tanácsára ezt már nyilvános pályázat útján akarta elkészíttetni. E pályázatban Züllich is résztvett,⁵⁶ de a három beérkezett minta közül 1859 elején a szobor-bizottság legjobbnak Dunaiszkyét találta,⁵⁷ Züllich ez egyetlen számbavehető versenytársát, a ki hat évvel előbb a megfeszítés előtti Krisztust ábrázoló szobrával tűnt fel⁵⁸ s azóta műtermét alkalmi munkákkal állandóan foglalkoztatták. Mikor aztán rá egy évre szobrával elkészült, maga Tomori kérte a színház igazgatóságát, hogy Ka-

Tinódi Sebestyén szobra.

tona szobra öntessék át s helyére állíttassék a Lendvayé. Ám az igazgatóság azt az óhajátását fejezte ki mecenásával szemben, hogy Katona emléke iránti kegyeletből mostani szobra addig se távolíttassék el, míg a színház egy jobb Katona-szoborhoz jutna; hanem a színház udvarára helyezték át, a mi csendben meg is történt 1860 június 4-ikén, midőn Katona szobra helyére Lendvayét állították,⁵⁹ később pedig Tomori pestmegyei jószágára vitette.⁶⁰ Ámde sorsát Lendvay szobra sem kerülte el, mert a színház bejárata előtti térről a Kerepesi-út fejlesztése azt is elmozdítja s ma már mindkettő emlékét csupán a följegyzések őrzik.

Kárpótlásul azonban pár nappal előbb Züllichet érte öröm, midőn

⁵⁶ A szobor rajzát már november végén kiállította lakásán; a *Nővilág* 1858 november 28-iki száma 763. l. és a *Déliab* 1858. évf. 571. l.

⁵⁷ A *Hölgyfutár* 1859 januárius 27-iki és márczius elseji számainak ujdonságai-ban, a 86. és 208. lapon.

⁵⁸ A *Divatcsarnok* 1853 május 8-iki száma 219. l.

⁵⁹ A *Hölgyfutár* 1860. évf. 294, 550 és 557. l.

⁶⁰ Pasteiner adata, a *Budapesti Szemle* 1883-iki 34. k. 194. l.

immár egy év óta elkészült *Berzsenyi-mellszobrát*,⁶¹ május utolsó napján a múzeumkertben felállították. A hozzávaló talapzatot Gerenday Antal készíté s a művészt csupán az bántotta, hogy szobrát nem a legjobb helyre tették.⁶² Ez a műve — melynek bronzba öntését lelkes magyar

Kísfaludy Sándor mellszobra.

hölgyek gyűjtése biztosítá⁶³ — Züllichnek egyébként egyik legsikerültebb alkotása;⁶⁴ habár „merev tartású s formái nyersek,”⁶⁵ erőteljes kidolgozása mellett is. Ez lehetett oka, hogy ezt a szobrát is másikkal pótolták

⁶¹ Elkészültéről a *Hölgyfutár* 1859 április 26-iki száma ad hirt, a 416. lapon.

⁶² A *Hölgyfutár* 1860. évf. 246., 509. és 517. l.

⁶³ A *Divatcsarnok* 1859. évf. 587. l.

⁶⁴ Rajzát Weinwurm Antal eredeti felvételéről mutatjuk be.

⁶⁵ Pasteiner id. h. 194. l.

Berzsenyi Dániel mellszobra.
(Züllich műve.)

azzal, melyet két esztendő múlva báró Vay Miklós készített s a mely ma is látható a múzeumkertben, míg a Züllichét a Múzeum lépcsőházába vitték.⁶⁶

Züllich ezalatt egy másik nagy művén dolgozott, *Kisfaludy Sándor* szobrán, melyre a zalamegyei szobor-bizottság részéről már 1857 őszén megbízást kapott.⁶⁷ Egy év múlva mintáját is bemutathatta pesti műtermében. De hogy egy kis pénzhez jusson, külön apró mellszobrát is elkészíté, mely eléggé sikerült és csinos. Ugyanekkor keletkezett *Tinódi Sebestyén* kifejezésnélküli, esetlen kis szobra is, melyet Züllich szerencsére nem is hozott forgalomba.⁶⁸

Kisfaludy álló szobrának mintája a jó zalaiaknak nagyon tetszett. A kész emlékszobrot a balatonfüredi sétány alsó részében akarták felállítani, az egykorú ujdonságíró szavai szerint: „Zalamegyének legszélső sarkában ugyan, de azon hazafiúi tisztelet által, mely a zalaiak szívének kellő közepében termett.”⁶⁹ Züllich mintájának az a sajátos, újítás-számba menő vonása volt, hogy a földetlen fővel ábrázolt költő tollas kalpagja lábainál hevert, a szobor alja szögletében, a mi gondolatnak eredeti ugyan, de egyáltalán nem klasszikus. Ezt Züllich mintájának egyéb hibáival együtt maga is érezte s 1859 tavaszára egészen új mintát mutatott be a szobor-bizottságnak, mely azt kivételre elfogadta, holott sajtónk — okulva a múltból — nyíltan s egyhangulag hirdette, hogy kár lenne bronzba önteni.⁷⁰ Ez volt minden jó ízlésű ember megjegyzése és a sajtó általános feljajdulása, mert — miként Vadnay Károly írja — bemutatásakor „a fenséges költői alak helyett ferde, idomtalan agyagot láttak, mely semmit sem fejez ki, holott a regék és szerelem dalnoká s az áldozóközönség megérdemelné, hogy a megbizottak szigorúan járjanak el ez ügyben, mert egy jó szobor lelkesít, egy silány nevetséget okoz.” Teljesen igaza volt Vadnaynak, de még nagyobb igaza, midőn egyben hozzátette kemény kritikájához, hogy a nem sikerült műért ne kárhoytassák vagy legalább ne egyedül a művészt, mert — úgymond — a művészetnek csak a közrészvét adhat

⁶⁶ Szana id. m. 74. lapján azt mondja Züllich e szobráról, hogy feltűnő rajta a formák nyersesége, a mit nem találunk benne, inkább az öntés durvasága élesíti ki vonásait tulságosan.

⁶⁷ E szobor ügyében Balatonfüreden 1857 szeptember 6-án tanácskozott a szobor-bizottság és választá ki helyét; a *Pesti Napló* nyomán a *Vasárnapi Ujság* 1857. évf. 399. l. és a *Magyar Néplap* 1857. évf. 601. l.

⁶⁸ Ezek szintén Szent-Iványi Gábor birtokába jutottak és szivességéből kapott fényképekről mutatjuk be őket képbén is.

⁶⁹ A pesti *Két garasos ujság* 1858 október 3-iki első száma 4. lapján, melyről a szoborminta rajzát is bemutatjuk.

⁷⁰ A *Hölgyfutár* 1859 április 30-iki száma 432. l.

ég felé törő szárnyakat s Horatiusok ott születnek, a hol Maece-nások élnek. Nálunk a szobrász kénytelen kőfaragóvá, a költő szerkesztővé, a képíró fényraj-zolóvá lenni, hogy megélhes-sen.⁷¹ S bizony a Rómából hazatért Züllich sem tehet róla, hogy kellő pártolás híján tehet-sége elcsenevészedik.

Íróink tiltakozó szava nem használt, mert pár hét múlva, május 23-án Deák Ferencz Züllich kíséretében Balatonfü-redre utazott⁷² s a bizottság másnap az új sétányon a szobor helyét is megállapította,⁷³ hogy a tél folyamán elkészülő művet az új fürdőidény kezdetére le-leplezhessék. Ezért Züllich még október elején leszállította a szobrot, keservesen panaszol-ván, hogy csak fuvarra 526 forintot költött,⁷⁴ úgy, hogy kialakodott 5000 forintnyi díjából alig maradt neki személyes költségeire egy álló évre — a míg rajta dolgozott — több, mint 300 forint, a miből mindenki megítélhette, hogy nem haszonvágy, hanem hazafiság birta reá a mű elkészítésére.⁷⁵ Ebben nem is volt kétség s a szoboregylet választmányi tagjai „kijelentvén meglegedésüket, ki is fizették“ Züllichet,⁷⁶ sőt elcsábították szüretre Badacsonyba s miután végigjárta vadregényes

Kisfaludy szobrának első mintája.

⁷¹ A *Divatcsarnok* 1859 május elseji száma 435. l.

⁷² Indulásáról öcscsét Züllich 1859 május 22-iki levelében értesíti Pestről, nyugtázva az újra kapott 300 forintnyi segélypénzt. — Korjellemző, hogy ekkoriban Lobmayer gyorskocsiján indulva korán reggel, este tíz órára ért az útas Balatonfüredre; a *Pesti Napló* 1860. évf. 137. számában.

⁷³ A *Vasárnapi Ujság* 1859 június 12-iki száma 284. l.

⁷⁴ Ez nem csoda, mert csupán gránitalapja mintegy két öl magas volt; a *Növilág* 1860. évf. 399. l.

⁷⁵ Züllich öcscséhez Balatonfüredről 1859 október elsejéről, melyben ismét nyugtáz 800 forintnyi értékpapírost, mit *kedves jó anyjához* intézett külön levélben is „hálaakönyekkel terhelt szemekkel“ köszönt meg.

⁷⁶ A Kisfaludy Sándor-emlékszoborbizottság elnöke Osterhueber József volt; a *Pesti Napló* 1860. évf. 137. számában.

környékét és elmerengett Szigliget, Sümeg és Csobáncz szépségein, két hét mulva tért vissza Pestre.⁷⁷

Az ekként létrejött Kisfaludy-szobor leleplezését csakugyan megtartották 1860 június 11-én, országos ünnepély keretében,⁷⁸ mert ez volt a derengeni kezdő új alkotmányos élet első hazafias ünnepe és a nemzeti lelkesedés első szabad megnyilatkozása. Részleteit mellőzzük, de jellemző, hogy Züllich nem várta meg a fényes ünnepnapot, hanem tudatában műve gyengeségének, Pestre távozott s csupán egy átadott levele, illetőleg *emlékirata* felolvasását kívánta, melyben a művészet egyik remekének, a szobrászatnak pártolására szólítja fel a nemzetet, hogy az megint fölviruljon, mint Mátyás király korában, kit Ariosto „il divin Corvino“-nak nevez, a miért egy képzőművészeti akadémia létesítését ajánlja.⁷⁹

Züllichnek „a magyar szobrászat érdekében“ írt ez *emlékbeszéde*, melyet nyomtatásban is kiadott,⁸⁰ mint irodalmi mű is érdekes. Méltatván benne a Mátyás udvarában működött olasz művészek munkásságát, kiemeli, hogy annak semmi hatása és nyoma nem maradt „s a nagy király letűnésével elhervadt az idegen égalji növény is.“ Hosszú századok múltán Ferenczy, „a részvégtlenség ez áldozata, a bíráló megtámadások ezen vértanúja“ volt az első, a ki „a szobrászat sikamlós pályájára“ lépett, kit már azért is kárhoztattak, „hogy a Mátyás-emlékhez gyűlt pénz egy részét műhelyiség építésére fordította;“ holott tágas, világos műhely nélkül a szobrászat nem fejlődhetik. Saját alkotásának gyöngéit is az okozta, hogy nem volt megfelelő műterme, melyben *kellő távlatból* vizsgálhatta volna a szobrot munkaközben, minek építtetése kétszer annyiba került volna, mint a mit a Kisfaludy-szoborra szántak. Meg aztán nem volt alkalma semmi tanulmányra, összehasonlításra, habár „gyűjtemények gyakori szemlélgetése oly befolyást gyakorol a szobrászra, mint klasszikusok olvasása az íróra;“ a Nemzeti Múzeum szobor-gyűjteménye pedig oly szegényes, hogy annál egy angol lordé vagy olasz főúré is

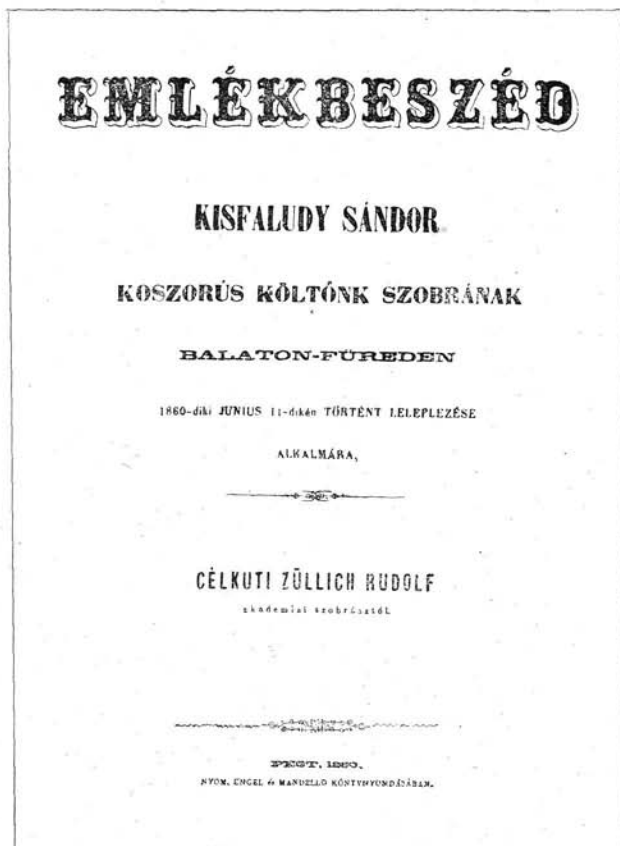
⁷⁷ Pestről írt 1859 október 20-iki leveléből.

⁷⁸ A leleplezési ünnepség leírását ld. a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 306. és 311. lapján; a *Budapesti Hirlap* 1860. évf. 1618. lapján és a *Magyar Sajtó* 1860 június 19-iki számában; de legbővebben a *Pesti Napló* 1860. évf. június 14-iki 137 számában, mely az ünnepségen elhangzott beszédek s köztük báró Eötvös József akadémiai alelnökét is közli.

⁷⁹ A *Hölgyfutár* 1860. évf. 573. és 583. lapján és a *Magyar Sajtó* id. tudósításában, melyet azonban e lap nem tartott czélszerűnek és az ünnepség nagyszerűségéhez megfelelőnek.

⁸⁰ A nagy 8-rétű (21×26 cm. szedésterületű) öt lapnyi nyomtatványt szerzője nemzetiszínű borítékban a leleplezés napjára jelentette meg, mivel a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának szánt példányt már június 18-án felajánlta neki s erről közöljük hasonmásban címlapját is.

gazdagabb. Műpártolóink sincsenek. De mind e mostoha viszonyokkal nem törődve, kritikánk túlszigorú, igazságtalan és nem méltányos, mert „közpártolás nélkül nincs művészi fejlődés, nincs művészi élet, nincs jövőre kilátás.“ Ezért bántotta különösen a „Magyar Sajtó“ ** jegyű tárczaírójának az a nyilatkozata,⁸¹ hogy *Kisfaludy Sándor szobra a magyar*

Züllich „Emlékbeszéde“ címlapja.

nemzet szégyenére válik: ámde „ha már szégyenről kell beszélni — úgymond — véleményem szerint nagyobb szégyen az, hogy halhatatlan költőnknek széles e hazában nincs egyetlen tökéletes egész test-alakú képmása természet után, avagy csak egy minden tekintetben tökéletes arczképe is. Ha e tekintetben soha vagy későn ébredt a részvét és kritika: miért

⁸¹ Ezt e lapunkban sehol sem tudtuk megtalálni, hogy teljes szövegében megismerhettük volna.

ébred ez most oly hirtelen a szobor irányában? Nem lett volna-e szent kötelessége a buzdításnak és ítésetnek annak idejében oda működni, hogy nagy költőknek életében ne csak egy gyenge könyomat jöjjön létre, hanem életnagyságú képmását, különböző művészekről festve, vagy csak mellszobrát is minden megye megszerezze és díszül fölállítsa? Ha ily előzményekkel birunk, nem lettem volna — úgymond — oly gyöngye támaszokra utasítva az emlék elkészítésében... S ha már szégyent szabad emlegetni, szégyen inkább és hazaellenes tett, minden széptani elveket nélkülöző lefordás által tág útat nyitni az idegeneknek ezen az idegen művészek által amugy is eléggé kizsákmányolt hazában... , mert reánk nézve nem szégyen bevallanunk, hogy a magyar nemzet Európa műveltségének megvédése miatt századokon át táborban töltötte idejét s így kevesebb figyelmet fordíthatott a művészetre; de szégyen volna saját művelődésünket, mennyire azt tulajdon fiaink eszközölhetik, elnyomni akarni s csupán idegenek műveivel kérkedni. Ily eljárás mellett nem lehetne csodálkozni a külföld azon állításán, hogy neki küldetése a magyar nép közt a csinosodást terjeszteni... Hiszen „templomok, közterek számára egyszerű kőfaragók dolgoznak, egy-két nemesebb izlésű mű külföldön készíttetik s így a hazai szobrászat, mint valami üldözött vad leborul egyesek kegyelete előtt s úgyszólván kegyfillérre, alamizsnára szorul. Az egyesek pedig — óh mily tárgyat kell érintenem! — az egyesek közül egynémely lealázó módon adja értésére a művésznek, hogy csak könyörületből veszi meg ezt vagy azt; másik nagy szellemmel akarván takarni szíve részvétlenségét, bántó szóval utasítja vissza az ajánlott művet, mert szerinte az nagyon rossz; ha pedig találkozik, kinél ész és szív helyén van, ki ítélni és méltányolni tud, azt szűk körülményei tartóztatják el a pártfogolástól... De mivel a nemzet teljes műveltségére a művészetek összehangzó összeműködése szükséges, a szobrászatnak is helyet kell foglalnia a honi művészetek sorában, a mit csak is egy teljes szerveztű *műakadémiával* és a szobrászat nagyobb mérvű pártolásával lehet elérni, minthogy a mely nemzet elegendő életerőt érez magában nemzetiségének fentartására, annak minden törekvéseit oda kell irányoznia: hogy a tudományok és művészetek *minden ágában* tevékeny fejlődést keltsen, tetteleg és pártolva buzdítsa azon egyéneket, kik hivatást, tehetséget tanusítanak választott pályájokon. Ki munka után él, annak joga van munkát követelni, az megérdemli a pártolást, annál is inkább, mert a haszon nem az egyénnél marad, hanem mint köz-műveltségi kincs visszasugárzik a nemzetre s annak szellemi tőkét neveli. Ha a művelődésnek valamennyi tényezője: nyelv, tudomány, művészet, ipar, a nemzetnek saját erejéből, saját fiainak véréből, szelleméből fejlődik és izmosul, ezek összesen oly aczélkeményességű vértet alkotnak, melyről vissza fog pattanni a sorsnak minden nyila, a csapások minden vihara!”

A tartalmas emlékbeszéd sok igazságot örökít meg s lendületes befejező sorai nagy lelkesedést keltettek hallgatóiban,⁸² igazságai sok rokonérzést. A szobor gyöngéit is finoman leplezte a Magyar Tudós Társaság küldöttségének vezetője, báró Eötvös József ünnepi válaszában ama szellemes kijelentésében, hogy a „ki szobrot érdemel, annak szoborra szüksége nincs, mert a tudós, a ki egy nagy igazságot földözött föl, gondolatában, a költő dalaiban, az államférfiu tetteiben él és csak azon emlék daczol az idővel, melyet mindenki maga emel magának.”⁸³ Jó hatást tett Züllich távolmaradása is, mert nemcsak jellemvonásáról, szerénységéről tanuskodott; de ez, sajnos, nem segíthetett a tényleg elhibázott szobron,⁸⁴ melynél első terve határozottan jobb volt.

A szobor hibáit legjobban Jókai tárta fel, öt héttel a leleplezés után ezeket írván róla tréfás balatonfüredi levelében:⁸⁵ Itt akkora felszél utj, hogy Kisfaludy Sándor szobra egészen előre hajlott bele; most is úgy áll s ha az alszél vissza nem görbíti, nem tudom mi történik vele, mert most csak a köpönyege tartja, mely köpönyeget, ha jól ismerem Károly öcscsétől kérte kölcsön; hideg pedig oly mértékben grassált nálunk, hogy a tekintetes szobor urnak egészen összehuzta a nyakát szerencsére egy kis kemencze forma (tán takaréktűzhely) van az egyik markában, a melyiken a másik kezét, illő távolból melengeti. Örömetst lerajzoltam volna a scytha művészet e monumentumát, de nekem, mint

Kisfaludy Sándor szobra.

⁸² Erről egykorú tudósító azt mondja, hogy „Züllich Rudolf mentegetődző levele fölolvását a derék Hertelendy Kálmán nyerte hálátlan tisztjéül;“ a *Pesti Napló* 1860. évf. 141. számában.

⁸³ A *Pesti Napló* 1860 június 14-iki 137. számában.

⁸⁴ Rajzát a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 312. lapja metszeteről mutatjuk be, míg egy másik rossz fametszete a *Balatonfüredi Napló* 1863. évf. július 5-iki száma 23. lapján jelent meg.

⁸⁵ Kakas Márton 127. levelében, a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 363. l.

Komárom vármegyei embernek hátat fordít; szemközt csak a zalaiaknak szabad ránézni, kik úgy kívánták azt állíttatni, hogy könyökkel álljon a kikötő felé. Kár egyébiránt, hogy a szobor fejéhez képest kissé alacsony az alakja; effelől azonban azzal vigasztalnak, a kik jobban ismerősök vele, hogy majd ha arra a jobbik lábára feláll, a mit most a levegőbe emelve tart, (persze fázik a talpa azon a hideg kövön), akkor mindjárt magasabb lesz vagy 12 hüvelykkel, a miben én kénytelen vagyok megnyugodni s várni magyar emberként a békés átalakulást.

Az ércszoborról Züllich első pártfogója, gróf Gyulay Lajos is azt tartotta, hogy messziről — hajóval érkeve — mutatós de közletről nézve hatás nélküli.⁸⁶ Hibáit végre maguk a zalaiak sem takargathatták, mert a sok fürdővendég megjegyzései széles körben terjedtek, úgy, hogy másfél évtized múlva eltávolították, nyersanyagként adták el⁸⁷ és 1876-ban mással helyettesítették.⁸⁸

(Kolozsvár)

Dr. Veress Endre

⁸⁶ Naplója 96. k. 92. lapján ezt következőkben írja meg látogatása alkalmával, 1861 augusztus 26-án: Balatonfüreden több húsz éve, hogy nem voltam, azolta sokat szépiült. A Kisfaludy életnagyságú szobra ércben távolból imponant, de közletről nézve Célkutinak egy rosszul sikerült műve, annyira, hogy mikor élcből azt mondta valaki, hogy azt a helybeli kovács készítette, még az is rossz néven vette, állítván, hogy annál szebb szobrot tudott volna előállítani.

⁸⁷ Pastelner adata, id. h. 194. l.

⁸⁸ A balatonfüredi sétányon látható mostani Kisfaludy-szobrot báró Vay Miklós mintázta 1875-ben, öntötte Röhlich és Pönninger 1876-ban, a kik fel is állították a réginek a helyére, melynek még kőalapját sem hagyták meg.

Züllich pecsétje.

Az emlékezésről.

(Felolvasta az 1911 márczius 26-án tartott közgyűlésen a szerző.)

Az emlékezésnek szolgál az Erdélyi Múzeum-Egyesület valamennyi intézménye: emlékezésre gyűjti a föld és az élővilág termékeit, emlékül halmozza föl az irodalom értékeit; emlék gyanánt szedi össze az emberi kultúra értékes kincseit és emlékül őrzi a historia érdekes tanúságait. Az emlékezés egyaránt célja, törekvése, eszköze, fegyvere, emlékezés a léte és az eredménye egyaránt. Illő, hogy mikor az egyesület közgyűlése ünnepén, szerencsés vagyok a szöszékre lépni, az emlékezésről beszéljek.

Szervezetünk biológias céljai megkívánják, hogy az élet- és a fajfentartás követelte ingereket felvegyük és azokra a szükséghez képest visszahassunk. A minket érő ingerek tömege rendkívül nagy. Sok a fölösleges közöttünk. Csupán egyik részüket, a biológias céljainkra hasznosakat avagy károsokat tudjuk igazán értékesíteni. Reá vagyunk szorúlva tehát a köztük való válogatásra, a hozzájuk való alkalmazkodásra.

A válogatás, az alkalmazkodás eszközeiként érzéseink szerepelnek. Csak akkor tudunk az ingerek között válogatni, ha azok reánkhatását megérezzük. Csak úgy tudunk az ingerekhez alkalmazkodni, ha az érzések révén tudásunk van róluk. Az érzés, azaz a bennünk inger-keltette változások tudata, e szerint biológias követelmény. A vak nem válogathat a színekben, a süket nem alkalmazkodhatik a hangokhoz. Mentől tökéletesebbek az érzéseink, annál jobban válogathatunk az ingerekben, annál biztosabb reájuk való visszahatásunk. Ámde az ingerek találkozása, szervezetünk szükséglete, a külső viszonyok és belső énkünk minősége folytonosan változik. Kívánatos, hogy az érzések ezekhez képest szintén változzanak, mert a válogatás és az alkalmazkodás ténye csak így sikerülhet jól. Valóban a faj fejlődése során a szervezet érzőképessége mind több érzésfeleséget létesít. Az érzékelések (látás, hallás, szaglás stb.), valamint a közérzetek (éhség, szomj, mozgásérzés stb.) ilyen szétkülönödés révén keletkeztek. Az egyéni gyakorlás ezeket az érzéseket ismét egyesíti és általuk s belőlük mind tökéletesebb új érzéseket támaszt: az észrevevéseket (idő, tér, cél stb. érzéseit) és a hangulatoakat vagy érzelmeket (az öröm, bú, erkölcs, szép, jó stb. érzése.)

Valamennyi ez érzés részint a külvilágról, részint saját magunkról ad hírt nekünk és ez által a közöttük való válogatást, valamint a szerintük való alkalmazkodást megengedi. Mindez azonban még nem elég, ha csak a pillanat adta érzésekre vonatkozik. Hogy a válogatás és az alkalmazkodás ténye a múlt idők tapasztalásait és a jövő céljait is figyelembe vegye, szükséges, hogy a korábban átélt érzések és a régebben bevált visszahatások szintén segítségünkre legyenek.

Csakugyan a tudatba lépett érzéseknek egymással való összehasonlítása, azoknak egymástól való megkülönböztetése, azoknak megítélése, az azokból való következtetés akárhányszor követeli a régi érzésbeli élmények, a régi visszahatásbeli tapasztalások fölleledését. Ezeknek e régi érzéseknek és törekvéseknek felelevenedését és az újabbak mellé való állítódását nem a pillanatos ingerbehátás, hanem a szervezet biológiai céljai követelik.

Lelki életünk munkája a régi érzések ilyen föllevenedését megengedi. A föllevenedés tényét képzelésnek, a följúlt érzéseket képzeteknek mondjuk. Mialatt az érzések külső vagy belső ingerekből fakadnak, addig a képzeteket csupán a tudatba jutott érzések keltik. Az érzések a tudatnak ingermekkoraság és ingerminőség szabta változásai. A képzetek ellenben régen meg volt érzéseknek a tudatban keltett utóhatásai.

Ép lelki állapotban a képzetek nem téveszthetők össze az érzésekkel. Bár minőlegesen hasonlítanak egymáshoz, egymással azonban korántsem azonosak. Tartalmuk részben ugyanaz, részben más. Mennyi-legesen pedig éppen nem egyformák. A képzetek sohasem oly erőteljesek, sohasem oly világosak, sohasem oly biztosak, mint a valódi érzések és azonfelül a tárgyilagos eredés jellegeit mindenkor nélkülözik.

Kétféle képzet lehetséges. Az egyik a jövőre, a másik a multra irányúl. Amazt képzelődésnek (phantasia), emezt emlékezésnek (mnesia) nevezzük. Mindkettő nem egyéb, mint szervezetünknek ama tehetsége, a mely a multban átélt érzéseket, az azokat keltett ingerek távollétében újból átélni engedi.

Az emlékezés tehetsége velünk született tulajdonság. Minden élő lény, mihelyest érezni tud, rendelkezik felette. Ez a tudatosság lelki folyamatainak egyike, melyet nem külső vagy belső ingerek, hanem tudatos érzések váltanak ki. Az emlékezés kiterjedhet az érzés minden fajtájára. Az emlékebe visszaidézett érzések részt vesznek az értelem minden munkájában, éppen úgy, mint az eredeti érzések. Csakhogy az egyes érzésfajok nem egyformán tapadnak az emlékebe és nem egyformán állanak a lelki munkában rendelkezésünkre. Némelyik embernek a hallás, más a látás terén van jobb emlékezése. Vannak, a kiknek számokkal, másoknak szókkal szemben kevésbé hű az emlékezésük. Olyik az

izomérzésekben, a térben, az időben, olyik az észrevevésekben, a hangulatokban bír kiváló emlékezéssel. De éppen úgy akadnak olyanok is, a kik az események egymásmellettségében vagy egymásutánjában jól vagy rosszul tájékozódnak, a kiknél az emlékek felidézése könnyen avagy nehezen, hamar vagy késedelmesen sikerül.

Mindebből következtethető, hogy az emlékezés ténye két folyamatnak együtt hatásából tevődik össze. Az egyik a hű visszatükrözés hajlandósága (*dispositio*), a másik az emlékebe felidézhetés készsége (*reproductio*.) Az első az emléketapadás (*memoria*) tehetsége, melynél fogva az egyszer átélt érzések az előzőkhöz híven tudnak ismétlődni. A másik az emlékebehívás (*reminiscentia*) képességét mutatja, mely az újból való felidézés feltételeit, a rendelkezésre állás idejét és módját szabja meg. Mindkettő az érző sejtek élettani viszonyaiban talál kellő magyarázatot.

Az érzés az érző-sejtek egyik életnyilvánulása. Minden életnyilvánulás merőben olyan jelenség, melynél ingerbehatásra a sejtben erőbeli és anyagbeli (esetleg alakbeli s időbeli) változások támadnak. E változások sorába, a hőbeli, vegyi, villamos feszülésbeli stb. változások mellé odaiktatódik az érzés ténye is. A változások összességét izgalomnak nevezzük. Izgalom állapotában a sejtekben sarkító hatások érvényesülnek. Bárminő ingerlés alkalmával a két sarkon ellentétes magatartás mutatkozik, mert az egyik sarkon erőfelszabadulás és anyagbomlás, azaz *explosio*, a másik sarkon erőkötés és anyagalakulás, azaz *expansio* keletkezik. Más szóval ingerbehatáskor az élő sejt erőöltésének egyik része felszabadulván, ott a sejt anyaga szétbomlik és eleven erőt juttat működésbe; ugyanakkor az erőöltés másik része a sejtanyag újból való fölépülésével és újabb erők megkötésével valósággal megújul. Ily módon úgy az erő, mint az anyag a sejtben ingerlésre elhasználódik ugyan, de nyomban ismét visszapótlódik. A fáradást az üdülés követi, persze csak akkor, ha a sejt ép és ha elegendő erőt meg anyagot adó táplálékban bővelkedik. Az inger tehát részleges halált és részleges feltámadást okoz a sejtnek egyszerre.

A visszapótlás során a felhasznált erőöltéssel teljesen azonos erőminőségek s erőmennyiségek, tökéletesen azonos vegyi összetételű anyagmolekulák teremődnek. Ugyanis a sejtek polimerizáló képességénél fogva minden molekula a szomszédságában létesülő molekulára befolyással van. Hiszen az inger okozta *exploziós* változás csak a sejt egy részében megyen végbe, a másik részében az *expansio* nő. A fokozott feszülésbe jutott molekulák vonzó és taszító hatást gyakorolnak az őket körülömlő tápnedvekre. Magukhoz vonzzák abból a rokonatomokat és maguktól eltaszítják az idegeneket. A tápnedvek molekuláiban emiatt a benső feszülés szintén megnő. Ott a megnőtt vonzás

és taszítás révén a vonzott atomok összeköttetései meglazulnak. A meglazult összeköttetésekből aztán könnyen kiragadtatnak amaz anyagok, melyek a szétesett sejt-molekulák pótlására alkalmasak. Elősegíti ezt a feszülésnövekedést az egyidejű hőemelkedés, a mely az *exploziós* erő-felszabadulást követi.

Ily módon az ingerlés után a sejt erőtöltésének megújódása mindenkor tökéletes. A molekulák azonos minősége, azonos mennyisége, azonos sorrendje és azonos egymásmellettsége alakul olyképpen, a miként az az ingerlés előtt volt. A helyreállott sejt a munkát végzett sejtnek tükörképe lesz. Minthogy pedig bármely sejtnek életnyilvánulása a saját molekuláinak erőtöltésétől függ, egyazon sejt, bárhányszor ingereltessék is, a mindenkori megújódása után, egyforma életnyilvánulást kell hogy mutasson. Egyenlő feltételek mellett tehát a sejtek életmunkája minden ismétlésében ugyanaz marad. Mihelyest ez a munka valamely érzés alakját ölti fel, ugyanegy sejt izgalmanak az ismétlődése az első ízben támadt érzés tükörképét eredményezi. Milliárdnyi érző sejt áll az agyvelőben rendelkezésünkre. Ezek majd mindegyike más erőtöltéssel, más érzőképeséggel bír. Tehát milliárdnyi érzéstükröződés lehetséges.

Az anyagok és az erők állandóságának ezen törvényében lelhető fel az emlékezésbeli hűség tényének, az emléketapadásnak (memoria) magyarázata.

Az emléketapadás nem egyforma minden ingerbehátás nyomán. Hűsége bizonyos feltételekhez van kötve és pedig a tudatos válogatás föltételéhez. Érzéseink nem egyforma erővel lépnek a tudatba. Minél világosabb, erősebb, tartósabb valamely ingerézés tudata, annál hívebben, annál mélyebben, annál maradandóbban vésődik az be az emlékebe.

Mitől függ a tudat erőteljessége? Kísérleti tapasztalásaink szerint az tisztán az érzéseket felvevő szervek ingerváró készültségétől függ. Ha szemünk, fülünk — erre alkalmas reflex-készülékei segédelmével — a legjobb látás, a legjobb hallás állapotába beállítódik, az érzékelés ezáltal biztosítva van. Valahányszor ez a beállítódás tökéletlen, vagy elmarad, az érzékelés csak felületes, csak futólagos lesz, avagy meg sem történik. Az érzékszerveink ilyen készséges beállítódását figyelemnek (prosexia) szokás nevezni. Csupán figyelem közvetítette ingerérezések lépnek a tudat világosságába. Figyelem nem kísérte érzések azon legfeljebb csak átsurrannak. Ámde a figyelem is pusztán figyelmeztető inger kiváltotta reflexesemény. Kíséző reflexhatásokról van tehát szó, melyek az érzékelő szervek helyes alkalmazkodásával az érzés mekkoraságát növelik, annak minőségét biztosítják, mert az érzésre felhívott sejtek *expansioját* fokozzák vagyis ingerlékenyebbé teszik.

Valóban a figyelem az emléketapadás hűségének eszköze. Csak

általa keletkezettnek olyan éles, erős, világos érzések, melyeknek későbbi tükröződéseiben az előzők tulajdonságai felismerhetők. A hol a figyelem csekély, avagy hiányzik, ott az érzések homályosan vagy éppen nem szállván fel a tudatba, későbbi felidézésük is csak hűtelen vagy sikertelen lehet. Az élet az ingerek tengernyi tömegével ostromolja folytonosan az agyvelőnket. Tudatunkban ezekből csak azoknak a nyoma marad meg, melyek figyelmünket magukra tudták vonni. Azért bár egyformán járunk-kelünk mindnyájan az élet útjain, mégis mindenki egyéniségéhez, foglalkozásához, miliőjéhez s egyéb viszonyaihoz képest tudatába más-más emlékeket gyűjt föl. Ezek az emlékek mindannyian előrement érzések útóhatásai, a megtörtént ingerbehatásoknak mintegy visszamaradt nyomai.

A nyomok megrögzülésének tetszetős gondolata Haller óta valóban sűrűn foglalkoztatta az emlékezés magyarázatát kereső buvárokat. Senon ezen nyomokat *engrammok*nak, az általuk előidézett képzeteket *ekphoriak*nak nevezte és lehetségesnek mondta, hogy azok átöröklődhetnek a csírsejtek útján is. Leibnitz, Hartley és Beneke szerint ezek inkább csak „*dispositiók*.” Azonban a legszorgosabb vizsgálat sem talált a sejtekben ilyen nyomokra. Azok felfedezésére az előbb mondottak után reá sem szorulunk. Azok szereplése annál kevesebb elfogadható, mert a természet erőnyilvánulásainak törvényei ennek ellene szólnak. Ugyanis, ha valamely anyagban az erőbehátás nyoma megmarad, ezen nyom önmagában — sehol a világon — az erőmunka ismétlését nem hozza létre, hanem mindenkor csak annak elmúlt hatását képviseli. Az erő hatása korántsem azonos az erővel. Tehát az erőhatásbeli nyom semmi esetre sem biztosíthatja valamely azonos erő, ez esetben azonos érzés, létesülését. Kizárólag az erőöltés és az anyag azonossága teheti ezt. Ez utóbbi pedig mindkettő az *expanziós* változások során megadódik.

Bizonyos nyomok azonban, ha nem is tükröképek, a sejtekben azok életmunkája folytán mégis visszamaradnak. Ezek fokozott ingerlékenységnél nem egyebek. Kísérleti adatok határozottan igazolják, hogy a sejtek munkaképessége azok táplálkozottságától függ. Ebben különösen az élő sejteket tápanyaggal körülömlő vér gáztartalma döntő tényező. Vértelenség, a vérből hiányzó oxigén, vagy a vér szénsavtartalmának túlszaporodása teljesen megakaszthatja a sejtek működését. Ellenben a vérbőség, a vérnek oxigénban való gazdagsága és szénsavmentessége tetemesen megkönnyíti a sejtek munkáját. Ezért szervezetünk különös készülékkel van felszerelve, hogy a munkához szükséges tápanyag mindenütt és mindenkor meg legyen. Ez a készülék a biotonus alkalmazkodási reflexe. A biotonus az inger által munkára felhívott sejteket a munka követelte vérbőség (*hyperaemia functionalis*) állapotába juttatja.

Ez a vérbőség állandó kísérő tünete minden életjelenségnek. Akár az anyag szívó ereje, akár a vegyületvonzás feszülése, akár a vérerek tágulása legyen az ok; a vértelődés az izgalommal kapcsolatban mindenkor magától bekövetkezik és az izgatott sejteknek erőkötő meg erőfeszabadító, anyagtermő meg anyagbontó munkáját elősegíti. A vérbőséggel mintegy készenlétebe jut a molekulák kapcsolatát lazító oxigén. Minél lazább a molekulák közötti kapcsolat, annál nagyobb az erőtöltés feszülése, annál könnyebb az anyagbomlás bekövetkezése. Az oxigén felhalmozásával tehát fokozódik a munkakészség s ezzel a sejt ingerlékenyebbé válik, azaz ingerküszöbe alászáll. Ilyen fokozott ingerlékenység minden átszenvedett izgalom után visszamarad a sejtben. Mentül gyakrabban ismétlődik — túlfáradtság nélkül — az izgalom, annál nagyobb fokú ez az ingerlékenység, annál könnyebb a sejt munka felújítása s vele az emlékbéli érzés felidézése. A sejt munkakészségének ezen öregbedését gyakorlásnak (exercitium) mondjuk. A gyakorlás folyamata magyarázza meg tehát az emlékbéhvás (reminiscentia) tényeit.

Az emlékbéhvás tehetsége sem egyforma mindenkinél, még kevésbé minden körülmények között. A gyakorlottság sokféle formát ölthet. Van, a ki szóhoz, tárgyhoz, személyhez, helyhez, időhez köti az emlékeit. Van, a kít a saját mozgásai, cselekvései segítenek benne. Olyikat jegyek, képek, számok, hangulatok vezetik a visszaemlékezésben. Gyakoriak a hasonló hangzások, szituációk, azonos lelkiállapotok, ismétlődő események ösztökélései. Leginkább azonban az egyén foglalkozása és életmódja szabja meg az emlékbéhvás gyakorlottságát. Mindazonáltal akadnak olyan emberek is, a kiknél az emlékbéhvás nehézségben ütközik; ilyenek a szórakozottak. Bár jól tapadnak az emlékeik, mégsem állanak rendelkezésükre, részint mert a figyelem másfelé van lekötve, részint mert a felidézett emlékek azonnal egyéb tudatbeli eseményekkel kapcsolódnak össze. Az utóbbiak a „kritikus lelkek,” kiknél minden felidézett emlék összehasonlítást, megkülönböztetést, ítéletet, következtetést, akár törekvést vált ki és ezzel — mindenből új gondolatot formálva — a tiszta, világos, határozott, hű emlékezést lehetetlenné teszi. A tudósok ezért szórakozottak.

Úgy az emlékbetapadásnál, mint az emlékbéhvásnál zavarok támadhatnak. Hol a figyelem reflexei nem sikerülnek, hol a gyakorlás tényei ütköznek akadályokba.

Hosszas ingerléshiány egyfelül, az erőtöltést szolgáló tápanyagok elégtelensége másfelől, és harmadsorban a sejtek saját életfolyamatait kísérő lassú, folytonos molekulaváltozások, valamint a szomszédos sejtek módosult egymásrahatása okozhatja, hogy a sejtek idővel egészen átalakulnak. Megmásul magától azoknak erőtöltése, azoknak anyaga egyaránt.

Mihelyest az inger az ilyen megmásult sejtet találja, a kiváltott munka-eredmény is más kell, hogy legyen. A felkellett érzés nem tükörképe többé a megelőzőnek. Ezzel bekövetkezett az, a mit feledésnek (amnesia) mondunk. Vele elvész az emlékbetapadásnak a nyoma. Ez az oka annak, hogy idővel mindent elfelejtünk, hogy súlyos betegségek folyamán hézagossá válik az emlékezésünk, hogy alkohol, vagy más mérgek hatása mellett az emlékek erőteljes lelki események befolyása alatt nem tapadnak, valósággal meghamisulnak. A hazugság nem mindenkor szándékos valami, sokszor a hűtlenné vált emlékezés tévedése, legtöbbször az affektus hamisítványa. Kiválóképpen jellemzi az öregkort a sejtek sorvadó átváltozása, a mi az aggok feledékenységét eredményezi.

Megzavarodhatnak még az emlékbetapadás folyamata is. Valahányszor túlerősek, túlhosszantartók vagy túlsűrűek az ingerek, az erő-, illetve anyagfelhasználás akkorára nőhet, hogy visszapótlásuk elégtelenné válik, vagy éppenséggel többé nem sikerül. Az anyag szívó erejének, a vegyületvonzás és vegyülettaszítás feszülésének is vannak határai. A vérerek tágulékonysága korlátolt. De még a véradta tápanyag mennyisége sem határtalan. Megesik ezért, hogy túlingerlésnél a sejtek erőltetése felhasználhatván, kellőképpen vissza nem pótolhatik. Ezzel nemcsak alászáll az ingerküszöb, hanem a további gyakorlás is gátat lel. Bekövetkezik az, a mit fáradásnak (kopia) minősítünk. A fáradás a nehéz emlékezésnek vagy a nememlékezésnek (areminiscentia) okozója. Nagyon jól tudjuk, hogy erőltetett szellemi munka tompítja az emlékezőképességünket. Ugyanezt teszik a heves affektusok, a fárasztó testi munka, a monoton ingerek tartós unalmassága.

Az emlékezés egyúttal az érzésvizonyításnak, a gondolkodásnak (associatio) legértékesebb tényezője. A jó emlékbetapadás révén, a tapadás hűségével arányban, mind önállóbb képzetek különülnek el. A feledés apasztván a képzetek önállóságát, azokat az egyesülésre, más érzésekbe való beolvadásra teszi alkalmatossá. A könnyű emlékbetapadás elősegíti a képzetek és érzések találkozását, illetve azok egymásba kapcsolódását. A nememlékezés megnehezíti ezt és szétválasztja az összefűzve voltakat is. Szóval az emlékezés közvetíti az érzések és képzetek keverődését, egymásba olvadását, sorakozását és összehasonlódását egyaránt. Ez gátolja, ez bezzenti a gondolkodás folyamatait. Ez emeli az öntudat felszínére, ez süllyeszti le onnét a válogatás és az alkalmazkodás tényezőit. A megkülönböztetés, az összehasonlítás, a szemlélés, a kiválasztás mindannyi folyamat, a mely az emlékek közvetítésére szorul. Megismerésünk, érdeklődésünk, belátásunk és megfontolásunk egyaránt az emlékezés szüleménye. Felfogásunkat, meggyőződésünket, ítéletünket és következtetéseinket az emlékezés vezeti. Emlékezéssel gyűjtjük a tapasztalásainkat. Az emlékezés táplálja a fan-

táziát. Az emlékek leszűrődéséből képződnek a fogalmak. Emlékekből alakulnak ki az elméletek. A hány formája van a lelki munkának, mindegyikben részt veszen az emléketapadás, valamint az emlékbefívás eseménye. Nincsen gondolatunk, nincsen vágyunk, nincsen reményünk, nincsen óhajunk, nincsen törekvésünk, a melyet emlékeink ki ne színeznének. Emlékeink segítségével értékeljük a reánk ható ingereket, általuk tájékozódunk a mindenségben, velük alkotjuk meg az énünket és ők alakítják ki jellemünket. A mik vagyunk, a mik leszünk, csak az emlékeinknek köszönhetjük. Annyit érünk csupán a társadalomban, a mennyit emlékeinkkel a társadalomnak adózni képesek vagyunk. Azért nevelésünkben, oktatásunkban a társadalom az emlékezésünkre appellál. Erkölcsünket, igazságainkat, a szép kultuszát, nemes ideáljainkat az emlékek varázsolják lelkünkbe. Társadalmi törvényeinket, szokásainkat, az illem követelményeit embertársaink emlékezésére alapítjuk. Az ifjak szerelme, a szülők és gyermekek szeretete, a rokonság kötelei, a barátság bizalma emlékeinkből fakadnak. Az ősök emléke tanítja fajunkat, népünket, hazánkat szeretni. Minden, a mi a családunkhoz, tűzhelyünkhöz, a fajunkhoz, országunkhoz, nemzetünkhöz fűz, emlék csupán.

Illő tehát, hogy emlékeinket ápoljuk, becsben tartsuk, tökéletesítsük és gyarapítsuk. A társadalom számára elveszett, a kit emlékek nem kötnek hozzája. Az emberiségre ártalmas, ki hamis emlékeket hordoz magában. A hazának ellensége, kit a hazafiság ezer emléke nem táplál szüntelen. Jaj annak az országnak, a melynek polgárai lemondással kitörlik emlékükből az atyák vágyait, reményeit, óhajait és törekvéseit!

Erdélyi Múzeum-Egyesület! Töltsd be hivatásodat! Gyűjtsd tovább emlékeidet! Gondozd azokat! Tanítsd meg a nemzetet az emlékek megbecsülésére! Oltsd a lelkekbe az emlékek tiszteletét! Meglásd, munkád eredménye a magyar hazafiság leszen.

(Kolozsvár)

Dr. Lechner Károly

Kölcsey kritikája és a kritikai művészet.

(Felolvastatott szakosztályunk 1910 április 27-iki ülésén.)

— Második, befejező közlemény. —

3. Kölcsey kritikai működésének méltatása. Birálat.

Kölcsey Ferencz kritikai munkássága, a mint fennebb előadni igyekeztünk, korszakalkotó a magyar irodalmi kritika történetében. Megalapítója Kölcsey nemcsak a magyar irodalmi kritikának, a mint már Gréguss Ágoston megjegyzi a költő és kritikus felett tartott emlékbeszédében, hanem első igazán érvényrejuttatója az esztétikának is.¹ Birálataiból, esztétikai dolgozataiból megismerjük nemcsak a mélyen gondolkozó férfiut, ki igazán filozófusi lélek vala, hanem az esztétikust is, ki korában e téren a legjáratosabb író. Nem lenne háládatlan dolog megrajzolni Kölcseynek, az esztétikusnak képét és kimutatni, mit tanult Voltaire-től, mit Schillertől és Lessingtől, mit köszön saját tapasztalatainak és mit sajátított el mások műveiből, mennyiben volt utánczó és mennyiben eredeti.

Nem lenne háláttalan feladat vizsgálni, hogy a kritikus és legtöbbször túlszigorú kritikus, Kölcsey mennyiben egyszersem étikus is. Nem lenne háláttalan feladat reámutatni Kölcsey munkásságának erkölcsi alapjaira. A mi feladatunk azonban, melyet magunk elé tűztünk, Kölcsey kritikai munkásságának feltüntetése és méltatása. E szempontból óhajtjuk tehát Kölcseynek képét megrajzolni. Sokszor talán át is fogjuk lépni a határokat, a melyeket feladatunk szab elénk. De vajjon hiba-é ez s nem megbocsátható-e egy olyan sokoldalú író jellemzésénél, mint a milyen Kölcsey vala?

A magyar irodalom fellendülésének korát állítsuk szemeink elé. Az íróknak és költőknek serege hármás irányban dolgozik az irodalom fellendítésén, a költészet megizmosításán és a nemzeti nyelvnek nevelésén. Mind a három irány — mert hiszen itt iskoláról beszélni alig lehet — hívei lelkesedéssel s a mi talán még most sem látszik feltűnő jelenségnek legtöbbünk előtt, kritika nélkül fogadják az írói babérokra vágyó ifjút. Ha van is kritika, az csak amolyan *kéreg-kritika*, hogy a Berzsenyi találó

kifejezését használjuk. A közönség is, a melyet nem nevelt izlésre senki sem, mindenki geniuszt lát, a ki elszánta magát a versifikálásra és nem győzi eléggé dicsőíteni a költőt, a kiből költészetünknek új napja támadott. Ha a sok felbukkanó napunk csak egyetlen kis hányada is igazi lett volna, magyar irodalom fénye képes lett volna az egész európai irodalom fényének elsetétítésére!

Sok jóakarát, sok hiúság és kevés, végtelenül kevés kritika jellemzi e kort. Általános a meggyőződés, hogy a törekvő fiatal poétának sarkantyura van szüksége és nem korbácsra. És tényleg a sarkantyuból — értjük alatta az ünnepeltetést, hiú, üres tömjénezést, a napról-napra szaporodó dicsérő verseket — bőven kijutott e korszak íróinak. A korbács azonban — úgy látszik — végképpen elmaradt.

A korbács sem váratott sokáig magára, mihelyt az írók maguk kezdék észrevenni, hogy igen sok immár a sarkantyú és igen kevés az igazi, őszinte kritika. Kevesek által ismerten, egyszer csak előáll egy ifjú köznemes és bátorkodik úgy az írókat, mint a közönséget szigorú bírálati által megszokott nyugalomból kizavarni. Írók és közönség haragra gyűlva a Nagy János röpiratával kiáltanak fel: „Hát már ez az ember ilyen büntelen gázol és mocskolódik nemzetünkön? Már senki sem lesz, ki egyenesebb gondolkozásra hozná?”

Ilyen nem várt fogadtatás után méltán mondhatá Kölcsey Ferencz: „Nincs nálunk sem inkább gyűlölt, sem kevésbé értett szó, mint ez: kritika!“ Alig tudjuk elképzelni, hogy mennyi előítélettel, mennyi szidalommal, mennyi félreértéssel és félremagyaráztatással kellett megküzdenie az első magyar kritikusként, hogy az igazságos és szigorú kritikát otthonossá, vagy legalább eltűrtté tehesse a mi irodalmunkban. Alig tudjuk elképzelni azt a nehéz és hálával alig fizetett munkát, melyet el kellett végeznie Kölcseynek egy olyan országban és olyan korban, a hol alig van gyűlöltebb és félreértettebb szó a kritikánál.

Pedig a Kölcsey kritikájával szemben nem volt oka sem az íróknak, sem a közönségnek arra a szertelen haragra és szinte kétségbeesett elkeseredésre. Az a kritikus, a ki mellétekintetek, személyi elfogultság és irodalmi pártállás szerint mond ítéletet a bírált művek felett, valóban megérdemli, hogy az írók és a közönség haragja sújtsa. Kölcsey azonban nem ilyen kritikus. Nála a kritika igazán ideális magaslatra emelkedik és erről az ideális magaslatról széttekintve tart vizsgálatot az írók művei felett. Kölcseynél a kritika nem áll idegen és önző célokhoz használatában, hanem egyedül az irodalom felvirágoztatása, klasszikussá tétele az a cél, a mely írókat az ő megítélő vizsgálataiban vezet.

Kölcsey szemében a kritika egy magasabb művészet, a mely fenséges célokhoz áll szolgálatában; őt a kritikában mindig magasabb nemzeti és erkölcsi, emberi szempontok vezetik. Az ő kritikájának célja, hogy úgy

mondjam, a kritikán kívül fekvő s legnagyobb részt nem más, mint *a nemzet nevelésére való törekvés.*

A kritika ugyanis a nevelésnek, a fejlődésnek nélkülözhetetlen feltétele. A kritika a lélek bizonyos nemű elégtelenségének gyümölcse. A hol ez az elégtelenség nincsen meg, vagy a kényelmeteskedők táborá által hallgatásra kényszerül, ott szó sem lehet a kritikáról, a dolgoknak őszinte és szigorú megítéléséről. Azok az egyesek és azok a nemzetek, a melyek boldog mosolygással csüngenek a multon, megelégedvén a jelennek eredményeivel, azok az egyesek és azok a nemzetek már feleútját megtették a visszafejlődésnek. És ha valaki egyszer erre a szálnalmas útra rátette lábát, onnan elvennie csak nagy erőfeszítéssel sikerül, ha egyáltalában sikerül. A fejlődés szempontjából tehát mindig szükség van az elégedetlenkedőkre, a kik reámutatnak a hiányokra s ezáltal megmutatják, a mit még tenni kell. Az elégedetlenkedőkben van valami a prófétaságnak lelkéből: figyelmeztetnek gyengeségeinkre, kiméletlenül rántják le hibáink takaró fátyolát és a helytelenül cselekvőnek tetteire bátran mutatnak reá: te titted azt.

Az elégedetlenségnek, a melyet azonban jól meg kell különböztetni a megsértett léleknek zsimbelődéseitől, ebből az érzéséből fakad a kritika, mely a dolgokat bizonyos magasabb szempontból igyekezik megvilágítani és megítélni. Ezért minden tökéletesebbnek, minden kiválóbbnak, minden *teremtésnek* kezdete és forrása a kritika. A hol nincsen kritika, ott nincs teremtés, nincs munka, nincs művészet, nincs élet. Ez a kritika szüli azt a harcot, melyről a görög bölcs méltán mondá, hogy mindennek atyja: *πολεμος μεν παντων πατηρ εστιν.* Erre a kritikára van szüksége a költőnek, mikor remekműveit megalkotja, a festőnek, mikor vászonra veti gondolatát, a szobrásznak, mikor eszméit márványban testesíti meg és erre a kritikára van szüksége a tudósnak, mikor a multnak bálványai helyett új *értékeket* ajándékoz az emberiségnek.

A kritika értékelés, a mely mérő serpenyőjébe vet mindent, mit az emberi elme csak teremteni tudott. És minél helyesebben tud valamely egyes vagy valamely nemzet értékelni, annál inkább van kilátása a hosszú életre. Helyesen mondá Nietzsche: a mely nép nem tud jobban értékelni, mint a szomszédja, irgalmatlanul elvész. Ámde kritika nélkül nincs értékelés, a mint hogy értékelés nélkül nincs kritika. A kettő egy és ugyanazon dolog, de más szempontból tekintve. Az értékek ismerete nélkül nem lehet azok felett ítéletet mondani s a legfőbb érték ismerete nélkül nem lehet az alsóbbakat szigorú bírálat tárgyává tenni.

Kölcsey a kritikai művészetet igazán ilyen magas szempontból fogta fel és gyakorolta. Ebből a tényből érthető meg, hogy miért bírálja a nemzetnek legkiválóbb költőit: Csokonait és Berzsenyi Dánielt. Közepes tehetségű íróknak hibáik is középszerűek. Csak a zseninek privilegiuma, hogy nagy erényekkel nagy hibákat egyesítsen. Közepes tehetségű írók művein

gyakorolt bírálatból nem sok hasznot húz sem az író, sem a közönség. A jeles költő hibáinak felmutatása azonban hat íróra és olvasóra egyaránt, mert íme, megbizonyosul, hogy a zseninek is vannak hibái. Ezek a hibák azonban még fényesebbé teszik az írói erényeket, mint a hogy a setéség még fényesebbé teszi a világosságot.

Félreértette tehát Kölcseyt a közönségnek az a része, a mely azt hívé, hogy kritikusunk, mikor Berzsenyinek és Csokonainak, a nemzet legkiválóbb íróinak művei felett mond bírálatot, akkor voltaképpen a nemzetet gázol s a nemzetnek hírnevét mocskolja be. A nemzetnek egy része oly nagy mértékben azonosította magát íróinak munkásságával, hogy nem volt hajlandó eltérni még a „kéreg-kritikát“ sem. Mennyivel inkább fel kellett hát gerjednie akkor, mikor egy férfiú végre-valahára értelmes kritikát kezd gyakorolni a nemzet szellemi élete felett. Pedig Kölcsey Ferencz volt hazafiának is olyan, mint a nemzeti dicsőségen siránkozó Nagy Jánosok. Elégséges módon bizonyítja ezt életének egész folyása.

Kölcsey a maga kritikái által nevelni akarta a nemzetet. Igazi nemzetnevelő ő, akárcsak Széchenyi vagy Deák. Ebben látom én Kölcsey kritikái működésének nemzeti jelentőségét.

Hangsúlyoznunk kell újra meg újra, hogy Kölcsey a kritikát nem tisztán magáért a kritikáért művelte. A kritika nála egy fontos nemzetnevelő eszköz. Ezért veti kritikájának serpenyőjébe a már halott Csokonainak műveit is s ezért törekszik munkásságának értékét megállapítani. Nemcsak a költőt figyelmezteti hibáira és erényeire, hanem a közönség izlését is művelni akarja recenziói által. Hogy a közönség és az írók nem szívesen fogadták ezt az oktatást és a hála helyett nagyobb részint szitkokkal fizettek, ez nemcsak a kornak volt hibája, hanem általános emberi tulajdonság.

Az a kérdés már most, hogy vajjon azoknak az elveknek alkalmazását, melyeket dolgozatunk első szakaszában adtunk elő és a melyeket Kölcsey állapított meg a kritikai művészet számára, vajjon megtaláljuk-e mindig Kölcseynek bírálataiban? Feleletet legkönnyebben nyerünk, ha vizsgáljuk azt a módszert, a melylyel Kölcsey dolgozik.

Kölcsey Ferencz a maga bírálataiban mindenké elötte a költő egyéniségét iparkodik feltüntetni s nem elégszik meg bizonyos külső körülményeknek megállapításával és fejtegetésével, hanem legtöbbször a lélektani elemzésre is illő súlyt helyez. Így pl. a lélektani kutatás eszközével és módszerével él, mikor Csokonai póriasságainak okát kutatja és azokat a hatásokat keresi, a melyek a költő ifjú korában érvényesültek s a melyeknek érvényesülése, együttthatása által akként alakult a Csokonai lelki világa, hogy izlése a póriásban nem ütközik meg, sőt úgy tetszik, mintha az alantas kifejezéseket némelykor éppen keresné. Az ifjú kornak hatásai mellett azután ott találja Kölcsey a Földi hatását s majd végül megállapítja, hogy a költőnek társasága sem volt alkalmás arra, hogy ezeket az egyoldalú hatásokat ellen-

sulyozza. Sőt ellenkezőleg, a Csokonait környező társaság igen jelentékeny faktor a költő póriasságának kifejlődésében.

Kölcsey bírálatának ilyen részeiben, hogy anakronizmussal éljek, a milió-elmélet hívének mutatkozik. A kritikáról írott tanulmányában is utasítja a kritikust, hogy ne hagyja figyelmen kívül a nemzetet, melynek a vizsgált költő tagja, sem a kort, melyben az illető költő élt. A Zrinyiről írott bírálatban ő maga is pompásan érvényesíti ezt a módszert, midőn megállapítja, hogy Körner Zrinyije német lovag s a XIX. század német lovagja. A jellemnek általános tulajdonságai minden embernél fellelhetők, de a különös tulajdonságok nemzet és kor szerint igen változók. A környezetnek tehát nagy befolyása van a jellem kialakulására, ha nem is teljesen a környezet produktuma az ember a maga hibáival és erényeivel együtt, a mint azt az újabb milió-elmélet szerette hirdetni és feltüntetni.

Kölcsey a környezetnek, a nemzetnek és kornak az egyes ember jellemére gyakorolt hatását helyesen tudta megítélni és távol maradt azoktól az egyoldalúságoktól, a melyek nem annyira a milió-elmélet kiváló képviselőit, mint e képviselőknek tehetségtelen utánczóit oly szánalmasan jellemzi. Kölcsey élesen látta, hogy más a magyar és más a német embernek karaktere; más a XVI. század és más a XIX. század lovagja; felismerte az egyes ember jellemének különös vonásait. De nem hagyta figyelmen kívül azokat a vonásokat sem, a melyek minden ember jellemének közös vonásai kell hogy legyenek. Az egyéni, nemzeti vonások mellett ott vannak azok a vonások is, melyek érvényesek minden *térben* és minden *időben*. A személyiségnek általános vonásai az énnel abból a belső magvából nyerik fényüket, a mely minden embernek lelkébe beleplántáltatott. Ennek a magnak ott kell lennie a magyar, a német, az angol, a szláv, szóval minden nemzetiségű embernek lelkében és ott kell lennie minden idők fiainak lelkében is. E belső magnak fénye *változik*, de mindig *megvan*.

A míg jellem megítélésére nézve a helyes középúton jár Kölcsey a Zrinyiről írott bírálatban, addig Csokonai jellemének, a Csokonai költői egyéniségének kifejlődésében túlsúlyt helyez a nevelés és a környezet hatására. Csokonai póriasságának okát lehet keresni az ő származásában, lehet keresni az ő társaságában, az ő nevelésében, Földinek túlságos hatásában, de mindezekből mégsem leszünk képesek megérteni Csokonai póriasságát. Megfordulhatott volna Csokonai a legelső társaságokban, élvezhette volna a legúríasabb nevelésnek áldásait, lehettek volna reá a legfinomultabb írók hatással — Csokonai mégis csak Csokonai maradt volna. Habár kétségtelen dolog másfelől az is, hogy póriassága, a mely különben sem volt olyan égbekiáltó, mérsékelhető lett volna a helyes irodalmi nevelés, a helyes kritika által.

Nem szeretnénk azonban félreértetni. Nem azt akarjuk kimutatni, hogy Kölcsey tulajdonképen a milió-elméletnek volt híve már a milió-

elmélet kialakulása és megállapítása előtt. Azt sem akarjuk vitatni, hogy Kölcsey ennek az elméletnek volt előfutárja. Mi csak azt akarjuk felmutatni, hogy kritikusunk figyelmét nem kerülték ki azok a hatások sem, a melyek az egyes ember karakterének kifejlődésére elmulthatatlanul szükségesek és a mely hatások rendszeren az ifjú korban lépnek fel legerőteljesebben, mert a lélek akkor legalkalmasabb azoknak befogadására.

Ugyanezt a sorrendet és módszert követi Kölcsey a Berzsenyi műveiről írott bírálatában is, azzal a különbséggel, hogy a lélektani elemzés itt háttérbe szorul. E kritikájában is mindenekelőtt a költő egyéniségét akarja Kölcsey megrajzolni s azután keresi azokat a hatásokat, melyeket idegen íróknak, főleg Horatiusnak és Matthissonnak, tanulmányozása gyakorolt költőnk egyéniségének és költészetének kialakulására.

A Berzsenyiről írott bírálatban még egy érdekes pont hívja fel figyelmünket. Kölcsey ugyanis meg lévén győződve arról, hogy nemcsak az egyes népek, hanem az egyes írók is csak lassú fejlődés útján érik el a tökéletességet, iparkodik Berzsenyi munkáját ebből a szempontból megítélni. Törekvését nem koszoruzza siker, minek okát a kritikusunk egyoldalúságában kell keresnünk.

Kölcseynek, mikor bírál, legelső gondja mindig a tényeknek megállapítása. Ez az, a mit egy francia filozófusnak, Renard-nak kifejezésével, *question de fait*-nek, a tény kérdésének nevezhetünk.² Ki volt a vizsgálendő műnek írója? Milyen volt ennek az írónak egyénisége? Miként alakult és fejlődött ez az egyéniség a nevelés, a társaság, a tanulmányok hatására? Röviden: az író egyéniségének megállapítása és megrajzolása, az egyéniség teljes kifejlődésének feltüntetése, ez az első feladat, a melyet minden kritikusnak és minden életírónak megoldania kell.

A tény kérdésének tárgyalásához tartozik az író korának megrajzolása is. Fel kell mutatnia a kritikusnak és irodalomtörténetírónak, hogy mely eszmék vezettek a nemzetnek szellemi életét abban a korban, melyben az általa vizsgált író élt és működött. Vizsgálnia kell a nemzeti tevékenységnek különböző megnyilatkozásait társadalmi, politikai, gazdasági, erkölcsi és vallási tekintetben. Pontos és hű képét kell adnia különösen azoknak a szellemi áramlatoknak, melyeknek hatása az írónak kifejlődésére döntő vála. Mindaddig míg e kérdésekkel teljesen tisztába nem jöttünk, hasztalanul akarjuk ítélet tárgyává tenni valamely írónak avagy művésznek alkotásait.

A tény kérdésének tárgyalásába tartozik továbbá mindaz, a mi valamely műreken külső és *formai*. A költői mű nyelvezetének, verselésének vizsgálása szintén a tények megállapításának körébe tartozik. Kölcsey

² Renard „La méthode scientifique de l'histoire littéraire“ cz. m. (Paris, 1900.) 29. s. következő lapjain.

sem hagyja figyelmen kívül e kérdéseknek tárgyalását. Csokonai műveiről írott bírálatában különösen a költő nyelvezetével foglalkozik s ha azt nem tudja méltányosan megítélni, csak annak tulajdoníthatjuk, hogy ő maga is vét azon elv ellen, melyet oly buzgón ajánl minden kritikusként: Csokonait, mint izolált jelenséget tekinti, figyelmen kívül hagyván, hogy milyen körülmények között fejlődött írónk s milyen nevelés jutott osztályrészéül. Helytelenül ítéli meg különben Kiss János verseit is Kölcsey. Nagyobb költőnek tekintette őt, mint a mekkora volt s tette ezt Kazinczy iránt való gyengédségből. Berzsenyi nyelvének vizsgálatára is nagy súlyt helyez kritikusként. Megrójjá e nyelvet, mert sokszor virágos és dagályos, sokszor nem szabados s kifejezései olykor üresek. Úgy amugy bírálat tárgyává teszi Berzsenyinek verselését, Körnernek rímeit s felettük igen találó ítéletet mond.

A tények megállapítása után következik azoknak *megitélése*, azaz *a tényeknek az ideállal való összemérése*. És ezen a ponton kezdődik a tulajdonképpeni kritikai művészet. A tényeknek megállapítása csak mintegy előkészítő a tényeknek megértékelésére s lényegében *historiai* természetű, míg ellenben a tényeknek értékelése már teljes mértékben *filozófiai*. A tényeknek megállapítása az irodalomtörténetíró feladata ugyan, de nem mellőzheti azt a kritikus sem. Az irodalomtörténet és az irodalmi kritika egymásnak kiegészítői. Egyik a másik nélkül el nem lehet. Az az irodalomtörténész, a mely tisztán a tényeknek megállapítására törekszik, még nem végzett igazán tudományos munkát. Csak az anyagot gyűjtötte össze a kritika, a megitélés, az értékelés számára. Szóval a mint a már említett Renard mondja, a *question de fait* mellé a *question de gout* járul. A megfigyelés, melyet Renard a kritika természetére nézve tett, egészen helyes, de úgy tetszik nekem, hogy mégsem egészen a lényegig ható. Erről egy pár szót.

A *question de gout*, az izlés kérdése — ez a kifejezés nem elég szabados, nem híven fejezi ki a tény, mert nem hatol egész a lényegig. A kritikai művészetben ugyan a legfőbb tulajdonság, mely nélkül kritikus senki sem lehet, az *izlés*. Ámde az a kérdés, hogy mi ez az izlés; mit értünk az alatt, hogy valakinek jó vagy rossz izlése van? Ennek a kérdésnek tárgyalása rendkívül fontos a kritikai művészet lényegének ismeretére nézve. Annál bámulatosabb, hogy e kérdésnek tárgyalásával alig találkozunk a kritikai művészet lényegéről szóló tanulmányokban.

A közfelfogás szerint az izlés valami misztériorus tehetség, a minek ha valaki birtokában van, minden tanulmány nélkül képes a tárgyaknak esztétikai értékét megállapítani. E tehetség természetében a *megitélésnek* mozzanatát alig szokták észrevenni és innen van az a még ma is elterjedt felfogás, a mely az izlésben valami egészen különös tehetséget szeret látni; holott az izlés alapjában véve egy *ítélő* tehetség, a mely a szép, illetve az esztétikai tárgyakra nézve hozza a maga ítéleteit s mint ilyen az ítélő erőnek része.

Teljesen félreismeri tehát az izlésnek természetét és jelentését az, aki azt hiszi, hogy az izlés merőben szubjektív jellegű s így ítéletei nem tarthatnak igényt az általános elismerésre. Az ítélő tehetségnek, melyet izlésnek nevezhetünk, igenis megvannak a maga objektív érvényű szabályai, melyek szerint az esztétikai tényeknek értékét meghatározza és ha ezekhez a szabályokhoz tartja magát, melyeket az esztétika szolgáltat neki, akkor ítéletei általános érvénnyel bírnak minden józan elme előtt. Ha azonban az izlés alatt amolyan közérzék félét értünk, mint a milyenül az igazság, az erkölcsi, a köz stb. iránt való érzéket szokták emlegetni, akkor természetesen az izlésnek nem lehetnek általános érvényű megállapításai.

Az a kérdés már most, hogy a kritikai művészet az izlésnek melyik nemét tartja szem előtt, azt-e, a mely mint „közérzék“ áll kétes értékű tiszteletben, vagy azt, a mely mint az ítélő erőnek egyik funkciója tekintetik? Természetes dolog, hogy a közérzékképpen tisztelt izlésnek alapján nem lehet általános érvényű kritikai megállapításokat eszközölni s ezért a kritikus kénytelen az izlésnek másik nemét követni, ha ítéleteinek köz-érvényűséget akar biztosítani a józanul gondolkozók és helyesen ítélők előtt.

A kritikai művészet az ítélő erőnek egyik alkalmazása, illetve annak egyik funkciója lévén, teljes mértékben az *értéknek kérdésén* alapul s ezért mondtuk fennebb, hogy az „izlés kérdése“ kifejezés nem eléggé szabatos, mert a dolognak mélyére nem hatol. *A kritikai művészet állítólagos értékek felett mond itéletet, értékeket értékel, értékeket becsül meg.* Állítólagos értékeket értékel, mert hiszen a megítélendő tények, mint értékesek jelentkeznek s követelik maguknak, hogy értékeseknek tartassanak. Mindaddig azonban, míg ítélet nem mondatott felettük, a kritikus előtt még értékszámba nem mennek. Mert hiszen minden művészi alkotás annyiban becses, a mennyiben képes a hármas önértéket: szépet, jót, igazat megtestesíteni.

A kritikai művészet az egyes tényeknek értékét állapítja meg. Kell tehát lenni valamelyes mértéknek, melylyel az értéket mérjük. Ilyen mérték nélkül a szubjektív tetszést tesszük az objektív megállapítás helyére és szabad teret engedünk az egyéni önkényes ítéleteknek, melyekkel szellemi életünk éppen napjainkban bőségesen el van látva. Pusztá benyomások szerint ítéletet mondani lehet igen modern az impresszionista körökben, a melyek a „meglátásokat“ szeretik előtérbe állítani, de az ilyen ítélet éppen nem kritikai. Mert hiszen kritika már eredetileg is azt jelenti, hogy a jót a rossztól, az igazat a hamistól, a szépet a rúttól *elválasztjuk*. Ezt az elválasztást pedig nem lehet impressziók, „meglátások“ szerint elintézni. Az „impresszió“-nak, a „meglátás“-nak nagy szerepe van a művészetben, de a kritika éppen ezek az impressziók és meglátások felett akar ítéletet tartani. Mert nem minden „meglátás“ meglátás és nem minden „impresszió“ impresszió.

Kölcsey Ferencz a maga kritikai jegyzeteiben lépten-nyomon hang-

sulyozza, hogy a kritikusnak nem szabad a saját szubjektív tetszését odaállítani, mikor valamely művet vizsgálni akar. A saját tetszésünk helyét bizonyos általános érvényű szabályok kell hogy elfoglalják s a kritikuskunk ezen általános érvényű törvények szerint kell ítéletet mondania.

Kölcsey felfogása szerint ezeket a törvényeket maguk a művészek, a zsenik állítják fel a maguk műveikben. E törvények u. i. a klasszikus írók műveiből vonhatók el és pedig nem egyetlen egy klasszikus írónak műveiből, hanem több zseniális elmének művészi alkotásából kell megállapítanunk azt az ideált, melyet ugyan egyetlen költő sem érhet el éppen mert több jeles írónk műve alapján állítatott fel. A kritikusknak tehát nem szabad egyoldalunak lennie. Mit szólnánk ahhoz, ha Munkácsy művészetét Szinyei Merse Pál alkotásaiból merített szabályokkal mérnök, vagy ha Böcklint a Makart iskolájának izlése szerint ítélnők meg. A kritikának általános érvényű szabályokra van szüksége s ezért Kölcseynek követelése az egyedül helyes út szabja meg, melyen az ideálhoz eljuthatunk.

Melyik az az ideál, mely szerint Kölcsey azáltal bírált írónak műveit megítélte? — E kérdésre igen nehéz dolog feleletet adni, mivel Kölcseynek nem volt kiforrott egységes esztétikája, a mit már elegendőképpen bizonyít az általa követett német esztétikusoknak egész sora.

Kétségtelen dolog, hogy Kölcsey a klasszikus írók műveinek tanulmányozásából is igen sokat merített a maga kritikai munkásságának számára s ezeket a tanulmányokat tényleg értékesítette is egyes bírátaiban Voltaire, Goethe, Schiller műveinek tanulmányozása kétségtelenül bizonyos nyomokat mutat az ő kritikai dolgozataiban. Mindazonáltal azt kell mondanunk, hogy kritikáiban nagyobb részt német írók nyomán jár és nem mindig követi azt a tanácsot, melyet a kritikájáról írott tanulmányában ő maga ajánl. Fiatal korában hatással volt reá Voltaire, kitől nem lehetetlen, hogy bírálatainak gúnyoros hangját is tanulta.

Úgy látszik azonban, hogy legnagyobb hatással Lessing és Engel voltak reá. Lessing Hamburgische Dramaturgie-jából és a Laokoonból sokat tanulhatott, habár nem is vagyunk képesek e két férfiunak reá gyakorolt hatását nyomról-nyomon kísérni és kimutatni. De Goethének és Schillernek kritikai, esztétikai dolgozatai sem voltak reá hatás nélkül. Schiller esztétikai dolgozatainak nyomait ott látjuk a Csokonairól írott bírálatban s a Körner Zrínyijéről írott recenzióban. Goethét pedig, mint költőt is, szinte imádta (ha e szó, a kritikusk Kölcseyre alkalmazva, nem volna túlságosan erős) olvasását Bajza Józsefnek is buzgón ajánlotta. Esztétikai elveit sokszor szóról-szóra hirdette, akárcsak a Goethe-imádó Bajza.

Látjuk hát, hogy kritikuskunknak kiváló mesterei voltak: Voltaire és Lessing, Schiller és Goethe, egytől-egyig klasszikusai a világirodalomnak s a két első egyike a világ legnagyobb kritikai szellemének, kiktől abban az időben nemcsak Kölcsey, hanem az egész Európa tanult esztétikát és kritikai művészetet.

És mégis, ezeknek a zseniális férfiaknak tanulmányozásából eredt. Kölcseynek, a kritikusnak, legnagyobb hibája: *az egyoldalúság*. Kölcsey nem volt elég erős kritikai szellem arra, hogy kritikát tudott vagy akart volna gyakorolni azok felett, kiktől a kritikai művészetet elsajátítani törekedett. És Kölcsey nem volt elég önálló szellem arra, hogy kritikai elveit nagy írók műveinek tanulmányozása folyamán szűrte volna le, a mint tette részben Bajza József. Kölcsey túlon túl ragaszkodott ahhoz, a mit másoktól jónak és helyesnek hirdetni hallott és nem iparkodott a másoktól tanult elveknek szigorú megrostálására. Csokonai megbírálásában például Schillert követi, szóról-szóra elfogadván Schillernek Bürgerről írott bírálatát s nem veszi észre e közben, hogy más mértékkel mérendő a magyar és mással a német költő.

Lessing és Engel a maguk kritikai elveit a régi klasszikus műrekekből s a már eléggé fejlett német irodalom jelesebb műveiből vonták el és egy már eléggé virágzó irodalomnak termékeire alkalmazták. Másként áll a dolog Kölcsey kritikájával. Neki nem lett volna szabad ezeket az elveket alkalmazni Csokonaival szemben, kinek műzsája testestől-lelkestől magyar volt és a kit a magyar Alföld levegője tett költővé.

Ehhez járult még, hogy Kölcsey a Kazinczy-féle klasszicizmus híve volt Erről az irodalmi irányzatról pedig tudjuk, hogy nem keresi azt, a mi különösen nemzeti, hanem ellenkezőleg, visszautasít a költészet csarnokából mindent, minek színe és hangja népies. Ennek a német klasszicizmusnak ideálja szerint bírálni a magyar költészet termékeit csak akkor lehet, ha a bírálendő műnek írója is ennek az irányzatnak híve és követője. Kölcsey pedig tekintet nélkül arra, hogy a bírált költő ennek az iskolának a híve vagy sem, annak elvei szerint mondott mindig ítéletet s természetesen alig tudott méltányolni olyan írókat, kinek elvei mások voltak s kinek költészete más töről sarjadzott. Ez az egyoldalúság, vagy ha úgy tetszik, elfogultság oka annak, hogy kritikuskunk nem tudott méltányos sem lenni azokkal az írókkal szemben, kik nem vallották ugyanazokat az elveket.

Kölcseynek irodalmi pártállása oka annak, hogy nem tudta kellőképpen értékelní sem a Csokonai népiességét, sem a Berzsenyi erőteljes fenségét. És irodalmi pártállása oka annak, hogy túlértékelté Kiss János költészetét, a mely felett utóvégre is a késői kor mondott igazságos ítéletet és bizony, daczára német iskolásságának, alaposan elmarasztaló ítéletet.

Egy igen nevezetős követelmény, melyet Kölcsey a kritikussal szemben támaszt, az, hogy legyen kellő tekintettel a megítélendő író korára, melyben az illető nevelkedett, élt és működött. Ő maga ezt a követelményt sem tartja szem előtt, sőt a legtöbbször számba sem veszi azt. Így például Csokonaiban erősen megrója, hogy igen sokszor mintegy készakarva keresi és alkalmazza az alacsony kifejezéseket, vagy hangnál olyan fordulatokat, a melyek sértik a kiművelt ízlést. E megróvás csak részben

igazolt. Mert hiszen ilyen alacsony kifejezésekkel találkozunk az akkori kornak majdnem minden igazi poétájánál. Igazi poétát mondok és igazi író, mert az olyan költők, mint a nagyon dicsért Kiss János vala, inkább csak műkedvelésből nyultak toll után s nem a lélek ösztönözte, kényszerítette őket a művészi teremtésre. Az ilyen költőknek, kikkel minden irodalom bővelkedik, egyetlen érdemük az, hogy ügyesen utánozzák mestereiket; de verseikben a teremtő erőnek nyomával vajmi ritkán találkozunk. A dilettáns költő a formára fektet minden súlyt s ez érthető is, mert a forma a technika dolga. A technikát pedig hosszas gyakorlás és kis ügyesség által el lehet sajátítani annak is, kit a múzsá alig csókolt homlokon. Az igazi költőnél azonban fő a tartalom, a mely mindig megtalálja a hozzája illő s neki megfelelő formát.

Különbén is nem hisszük, hogy Csokonai korának izlését túlságosan sértették volna azok az alacsony kifejezések, a melyekkel verseiben itt-ott találkozunk. Annak az időnek társasági életében még a táblabírói hang volt az otthonos s ez a hang bizony ritkán tartotta magát a jó izlés korlátai között. Annyira nem botránkozott meg ez a kor a társalgásnak alacsony kifejezésein, hogy még Kazinczynál, a mindig finomkodó és óvatos Kazinczynál is, kinek múzsáját Haraszi találóan hasonlítja egy nyámogó német kisasszonyhoz, még ennél az óvatos Kazinczynál is találkozunk olykor-olykor izléssértő kifejezésekkel. Bizonyosságul legyen szabad csupán a Venus Kallipigoszhoz írt epigrammára emlékeztetnünk.

De nincsen Kölcsey kellő figyelemmel nyelvünknek akkori állapotára sem. Máskülönbén nem róná meg Berzsenyit azért, hogy a szavak ugyan ömlenek szájából, de gondolatai nem nagy számmal vannak. Mondja pedig ezt az ismét túlszigorú ítéletet azért, mert Berzsenyi egy és ugyanazon kifejezést igen sokszor használ s egy gondolatot igen sok szóval fejez ki. Ámde tehet-e arról a költő, hogy szegény a nyelv, melyen írnia kell s nincs olyan szó, mely a gondolatot a maga lényegében kifejezni képes volna. Eléggé megmutatta Berzsenyi, hogy kevés szóval nagy gondolatokat tud kifejezni, csak álljon rendelkezésre a szó. Igen sok a provinciálizmus is költőnk művében — veti ellen Kölcsey. Ez az ellenvetés is túllő a kellő mértéken. A provinciálizmusnak irodalmi, szintájra emelése nemcsak nem hiba, de ha okosan alkalmazza a költő, egyenesen erény. Vajjon lehetséges-e a költőnek kikerülnie a provinciálizmust akkor, midőn az irodalmi nyelv még csak gyermekkorát éli? Vajjon megróvást érdemel-e a költő, midőn a népnek szólásait az irodalmi nyelvbe bevinni akarja? Egészen más elbírálás alá esik a dolog, ha az író szintúgy kéjeleg a provinciálizmusban, a mint irodalmunk fejlődésének későbbi idejében Petőfi utánczó tevék. Kölcsey azonban Kazinczy híve volt. Kazinczy pedig a példát nyelvünk mívelésére a német irodalomban kereste s azt a német nyelvet állította mintaképül, a melytől bizonyos mesterséges színezetet eltagadni nem lehet

Kölcsey ugyan különbséget tesz a póriás és népies között; az egyiket elítéli, a másikat ajánlja. De e különbségtételről, úgy látszik, gyakran megfeledkezik s ezért egynek veszi a póriást a népiessel. Ez az oka annak, hogy Csokonainak nemcsak póriás kifejezéseit, de a néptől tanult szólásait és neveit is keményen elítéli. Pedig lehet a költő népies anélkül, hogy póriás lenne s lehet póriás anélkül, hogy azért megérdemelné a népies nevet. Csokonai népies író volt, a ki nem mindig kerülte a póriasságot, éppen ellenkező túlzásba esvén, mint Kölcsey, a póriást is sokszor népiesnek hiszi. Helytelenül ítelt hát Kölcsey, a mikor azt állítá, hogy gyöngyalak, Kincsem, Csócsi stb. kifejezések elrúttítják Csokonainak legszebb sorait. Petőfi zsenije megmutatta, hogy a maga helyén alkalmazott népies művészen hat még akkor is, ha már csak egy hajszál választja el a póriástól. Igazágtalanok volnánk azonban, ha a görög és német eszményiességerajongó Kölcseyt e kifogásokért elítélni akarnók. Neki-csak az volt a hibája, a mi egész koráé: még félt a nép költészetének hatásától és póriást látott ott is, a hol tulajdonképen a nép szellemének legpoétikusabb megnyilatkozásáról volt szó.

Már fentebb tárgyaltuk és követeltük, hogy a kritikai művészetnek tárgyiasnak, tehát elfogulatlanak kell lennie. Az egyéni tetszés önkényességén alapuló elfogult kritika nem érdemli meg a művészet nevet. Az elfogultságtól csak az őrizheti meg a kritikust, ha tisztán és minden melléktekinetet félretéve, objektív szabályok és törvények szemmeltartásával mond ítéletet. Azaz, a mint Kölcsey mondja: a kritika legfőbb szempontja legyen a művészség. Ámde itt ismét az a kérdés merül fel, hogy mit értünk művészség alatt? A jó öreg Gvadányi úgy nyilatkozott Gyöngyösiről, hogy ilyen költőt még magyar anya nem szült; Kölcsey ellenben irodalmunk fejlődésére nézve egyenesen hátrányosnak ítélte Gyöngyösi túlbecsülését. Gvadányi és Kölcsey tehát mást és mást értettek a művészség alatt. Honnan van ez a jelenség s miben kell keresnünk okát?

A közfelfogás igen könnyen eldönti a kérdést. Egyszerűen elécztálja az oly sokszor hallott maximát: de gustibus non est disputandum — az izlésről vitatkozni nem lehet. És tényleg, az izlésről vitatkozni igen háládatlan vállalkozás akkor, ha izlés alatt ki-ki a magá becses tetszését érti; e tetszés alapján ítélvén elevenek és holtak felett. De az izlésről igenis lehet vitatkozni, ha az izlés az ítélő erőnek egy ága, a mely meghatározott normák szerint mond dicséretet vagy gáncsot. Gvadányinál az izlés teljesen a szubjektív tetszésen alapult s ezért volt ítélete kedvező a táblabirák kedvencz költőjéről. Neki *tetszett* Gyöngyösi. Kölcsey ellenben az izlés alatt határozott szabályok szerint működő ítélőtehetséget értette s e tehetségnek ítélete Gyöngyösire nézve kedvezőtlen volt, mert költészete a művészség próbáját nem állotta ki

Kölcseynél tehát a kritika nem pusztá tetszésen épül fel s nem szub-

jektív érzések szerint igazodik, hanem a tapasztalatból elvont szabályok szem előtt tartásával mond ítéletet az esztétikai művek felett. Ennyiben felette áll összes elődjének, kik kritikával foglalkozni próbáltak és felette áll sok utódjának, kik a kritika mestereinek vallogatják magukat. Nála, a művészség a főszenpont, mely a kritikában uralkodó. De ez a művészség egy irodalmi pártnak közizlésén épült fel s éppen ezért erősen egyoldalú. Kölcsey kritikája nem egyéni tetszésen, hanem egy irodalmi iskolának, irányzatnak közös tetszésén épült fel s éppen ezért még nem teljesen tárgyias. Kölcsey kritikája még nem emelkedett egészen filozófiai magaslatra, a honnan széttekintve eltűnik előttünk minden párttekintet s a művészet a maga teljes tisztaságos fényében tündöklök felénk. E magaslatról azután mondhatunk bátran ítéletet, mert az tárgyias lesz, a mennyire emberi ítélet egyáltalában tárgyias lehet. Kölcsey képes volt felülemelkedni az egyének köztetszésének, sőt osztályoknak, politikai pártoknak tetszésének is, de nem volt elég önállósága arra, hogy irodalmi irányzatoknak ne szegődjék szolgálatába. Kazinczytól csak igen későn vált meg, de már akkor akarva, nem akarva magával vitte a mesternek számos előítéletét.

Kölcsey irodalmi irányzatok ízlése szerint állapította meg a művészség fogalmát s egy irodalmi pártnak elvei szerint állapította meg azt az ideált, a mely a maga kritikai munkásságában vezérelte. Állításunkat hadd bizonyítsuk is. Kölcsey kritikájának említett egyoldalúságát mi sem bizonyítja kézzelfoghatóbban, mint az a tény, hogy hajlandó volt Daykát és Kiss Jánost, kik mindketten Kazinczy hívei voltak, magosabbra állítani, mint Csokonait és Berzsenyit, Rédayról pedig egészen úgy beszél, mint a hogyan a zsenikről szoktak beszélni. Ez a pártállás annyira megzavarja Kölcsey ítélezését, hogy képes Kiss Jánost filozófus léleknek tartani szemben Berzsenyivel, a kiből több filozófusi szellem volt, mint Kazinczynak egész iskolájában! Berzsenyi „Fohászokodása“ egy zseninek fenséges megnyilatkozása, melyért költőjét bárki is irigyelheti, kit klasszikus költőnek emlegetünk. Kiss János elmékedései szelid és ártatlan eszmefuttatások, csendes tanulmányozásnak többé-kevésbé sikerült termékei. A művészség kérdésében elfoglalt egyoldalú álláspontja mondatja Kölcseyvel azt a helytelen ítéletet is, hogy Daykában több a tűz s költészetében több a lélektani festés, mint a Csokonai verseiben. A magyar kritika már végérvényesen megállapodott abban, hogy Csokonai lélektani festései irodalmunknak büszkesége, míg ellenben Dayka versezetein immár napirendre tért.

Ugyancsak ez az egyoldalúság volt oka annak is, hogy kritikuskunk meg sem próbálta elmélyedni a magyar nemzeti verselés természetének tanulmányozásában. Ezért mondja Berzsenyiről írott bírálatában, hogy az olyan rimes vers, melyben mérték nincsen, alig több, mint egyszerű próza. Habár Kölcsey is érezte, hogy írónknak a nép költészetéhez kell fordulniok s annál bámulatosabb, hogy a népnek verselésével tisztába jönni még sem

iparkodott. A „Nemzeti hagyományok“ cz. értekezésében elismeri ugyan, hogy régi dalainkban „a poétai lelkesedésnek nyilvános nyomai láttatnak“, hogy „új dalaink némelyikében is van zsenialis szökdelés“, „de — úgymond tanulmányának további részében — tagadhatatlan az is, hogy legközönségesebb karakterünk nem egyéb, mint üres, izléstelen rímjáték, mely miatt a legidegenebb ideák összefűzetnek s a köztük olykor elvegyült egymáshoz illőbbel nevetséges tarkaságot formálnak.“ E pár sornyi idézés elég világosan mutatja, hogy Kölcsey nem mélyedett el a magyar költészetnek, a nép verseléseinak s régi lantosaink verseinek tanulmányozásában. E tekintetben felülmulta őt a kegyetlenül megbírált Berzsenyi, a ki költészetünk nemzeti vonásait legalább sejtette.

Kölcsey kritikáinak egyoldalú szempontja azonban nem szolgál legyőzhetetlen akadályul annak megállapításában, hogy e kritikák írója nemcsak *úttörő*, hanem egyszersmind *útmutató* munkát is végzett a magyar kritika terén. Kölcsey kritikája, melynek alapját megállapított esztétikai elvek alkották, valóban *az irodalmi művek megítélésének művészete volt*. Ezt a művészetet Kölcsey helyesen vallotta filozófiai jellegűnek s művelőitől méltán követelte, hogy filozófiai szellemben műveljék azt. A kritika valóban a művészségnek filozófusi studiuma, illetve e studiumnak eredménye.

(Kolozsvár)

Dr. Bartók György

Adatok Erdély XIX. századi irodalmi életéhez.

Aranka György, Döbrentei Gábor és Sipos Pál példájára és buzdítására a XIX. század elején élénk irodalmi élet fejlődött ki Erdélyben. A történet, bölcsészet és jogtudomány ápolása mellett legelevenebb volt a szépirodalmi élet. Az orthológusok és neológusok harcában, a Mondolat-pörben erdélyi írónak nem igen volt cselekvő része. De még a kezdő irodalmi munkások is jól ismerték e mozgalmakat. Döbrentei és Sipos által s rendszerint Kazinczyért és Kölcseyért lelkesednek. Mohón olvassák a *Mondolatot* s keményen ítélik róla.

Az irodalmi élet, Kazinczy csodálata, új tehetségek szárnypróbálgatása sehol sem volt élénkebb, mint Hunyadmegyében, a Sipos és Döbrentei, a Barcsay és Naláczy, a Kenderessi és Gyulay grófi család szűkebb hazájában. Igen érdekes adatokat olvashatni erre vonatkozólag a gróf Kuun Géza¹ és Incze Béla² e tárgyú dolgozataiban. Az itt következő adatok mintegy pótlásai az előbbi két műben foglaltaknak.

Fogarasi Lészai Dániel, kihez a levelek íratlak, nagyhírű orvos volt, Szászváros követe 1848-ban. Egyike azoknak, kik az Erdélyi Nemzeti Múzeum megalapításán fáradoztak. Érdekes és értékes numizmatikai gyűjteményét a megalakult Múzeumnak adományozta.

A levél írója Szigethy Mózes, ekkor még kancellista a marosvásárhelyi királyi táblán, később ügyvéd és kir. táblai prokurátor. Munkája: *Eredeti mesék*. 2 könyvben Kassán, 1824. Kazinczy előszavával.³ Lészayval Pónori Török József útján ismerkedett meg, a mint ezt egy 1818 május 4-én kelt leveléből tudjuk.

Az alábbi levelek eredetije özv. Lészay Lászlóné birtokában vannak Szászvároson.

Lészay F. Dánielnek, Barátjának szíves köszöntését írja R. T. Cancellista Szigethy Sz. Mózes.

Mindenek felett sajnálom Barátom, hogy eljövetelemtől megfoszta sorsom a' véled találkozhatás örömeitől 's mindez ideig se irhatok annyit, hogy itt vagyok, élek, és szeretlek, 's sokszor óhajtlak téged, 's most-is ennél több nincsen pennámon, 's hogy néked ezen új esztendő tetőjén is sok jót kívánjak; honnan ha rettegve nézek a kétséges jövőndőbe. Hald mihez mértem az időt? Olyan az idő míg benne állunk, mint egy hinárral bévont mély Tenger, mellynek messzi partjai elvesznek a' távolságban, 's

¹ Gróf Kuun Géza: Kerekes Ábel. Kolozsvár, 1892.

² Incze Béla: Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a múlt század elején. *Erdélyi Múzeum* 1904. évf. 320—333. l.

³ Ld. Szigethi Gyula Mózes név alatt *Színnyei* Magyar Irók-jában.

az alatt, míg megpillantjuk, a' messzi partok elfutnak mellettünk: mint egy álm, melyben cselekszünk, 's akaratunk ellen, fel ébredünk, 's a' szív épp oly úres, 's üresebb mint vala, 's kétséges gondolatok szállanak meg, hogy vallyon álmódásaink is valók valának-é. Hogy tetsz néked a' hasonlás?

Olly örömmel, 's olly sokat írnek neked Barátom, de nincs mező, 's hogy sem valami kofa nótákat mázsoljak, inkább egyebet, amit hiszem kedvelni fogsz. — Halyad Töröknek egy Epigrammáját, egyet tőlem, 's vagy két mesét, eredeti gondolatokat.

Lollira.

Egykoron a' hajnalpírt idvezlettem. Azonban
Hirtelenül balról Lotti előmbe jöve.
Mennyeiek! Szent engedelemmel adom ki, valóban
Bájlóbb színnel bírt, Lolli, az Isteninél. (Török.)

Mi magos, mi lelkes, mi szép gondolat ez Barátom, Hellászi, saját, 's oly dicső, mint annak legvirítóbb kora, mennyei életü, mint Olímp, 's kies, éltető, mint Tempé 's vallyon Erdélyt nem az Attikai Istenek választották-é laknak?

Egy hév szerető Nincsi Sírján sóhajt:

Meghala! Mindenem eltűnt ő vele! nincs öröm; E' szív,
Mint puszták közepin elridegült Cserefa.
Könnyezett dőlten az Ég is; Föld! te sóhajtál
Ez búját nyögte; Sirt örömébe amaz. (Én.)

Pindar és a' Geniusz.

„Hiában zengettem! sóhajtá Pindar az élet küszöbén, egy félig elmuló pillanatot vetvén vissza lefolyt életire; nem használhatatlan ugyan, de Hazámtól félre ismerve, tűntek el óráim, 's hiában törekedém eljuthatni, az olly igen magos, félelmes, de tiszteletes tetőre.“

Rózsaszínnel árnyalt felhőn lengett elő a' halhatatlanság Geniusza; el nem hervadó Nefelets őv kerítette derekát, 's egy nem élesen, de átható lánggal égő fáklyát emelt magossan keziben, 's olly koszorut tartott a' Költő Fője felé, melynek virágai csak a dicsőség Tempele körül tenyésznek. — „Fija, egy szebb századnak, mondá a búsongóhoz, a' te időd még nem született, majd kifogja az egykor keresni nevedet a' feledékenységből, 's azon tetőre emel, melyet érdemlesz.“ Felrántá a Jövendőök Takaróját, 's Pindar bámulva nézett.

A nagy századok nagy Fiai, halgató innepet ültek a' dicsőség Tempeleiben, 's az ő széke, körülfontva Borostyán virányokkal, készen állott, 's a' Halhatatlanok serege tűnődő várakozásban nyugtalankodnak. — 'S Pindar nyugton lengett fel a Földről. — *Ugy van! a' Kozinczy századja még időnk méhiben készül megjelenni, melynek Előpostája — Ő. —*

A' Cánári és a' Madarak.

Egy lezárt kalitkából történetesen kirebbent Csíz, melyet a természet éneklő tehetséggel álda meg, egy mennyei illatú Reményfa ágai közzé huzta meg magát, 's érzéseit az öröm hangján öntötte ki, a' madarak körül gyütlöngöttek, s elragadtatással hallgatták. — „Ahá! mondá a' Cánári a' Csíz elcsendesedése után, vajki nem így énekel a' fülemile. — Ezen a fán idvezlé ő ma is a hajnalt, az idő lépett futásában, a' teremtesek felfüggesz-

tették ébredező lázaikat, a' Zephirek körül simultak, nem csörgött a' patak, 's a' természet édelgő szendergésbe sülyedt: kár, hogy a' csíz tölle nem tanulta el hangjait!

'S a' Varju, Csóka, Mátyás, Harkály, Szarka, 'S némely pullják, nagy szemeket meresztettek a' Cánárira, 's befalángatták. Mit értessz te ezen elragadó hangokhoz? mondának „s *hogy meri Kölcsey, Gsokonayt recepséálni? mondják sokan.*

Jupiter utja.

Emberi formát öltött a' Teremtések atyja, 's keresztül útazta a Földet, tudakolta az Ártatlanságot, Igazságot, Jámborságot 's azoknak Geniuszai kevés helyről jelentek meg. Kereste a' szűz Szemérmetséget, 's nem találta, összejárta a' pompás városokat, a' büszke palotákat, 's nyomát se látta; elment Falukra, kunyhókat látogatott meg, 's ott létének csak némely hervadó jelei, alig látszó nyomai tetszenek. Kérdő tekintettel nézett Telluszra, 's az ifju kor virító istenasszonyára, 's ezek vállat vonának.

Mosolyogva tünt fel egy graciai alakú Geniusz; reményszín borítékja hosszan palástolodott utánna, 's kérdi az Istenség, hól voltál? Dagnénál, édelgő halhatatlan ingerrel a' Geniusz, Balémon nyája mellett, kinek keblét még nem látta halandó, kít Férfi ajk még nem csókola, 's karjai nem öleltek.

Hogy tetszenek néked barátom? Sajnálom, hogy többeket is nem láttathatok veled, sajnálom, hogy nem, Recensiojímot, a' Muzeumokra, Berzsenyire, Kiss Jánosra, Csokonaira, Vitkovicsra, de ezeketis elkelte mázolonom, mert nincs időm. Elly jól édes Danim. Kalubka Pál egy poeta extra Dominium, itt van, 's vele töltjük időnket. Tisztelem Balót mond meg ne zugolódjanak a pogányok, sajnálom (az embert), hogy szép eszű, de üres képzeletű 's lelke nem olly szép: pedig én minden szépet, jót, magamba szoritnék ha lehetne, 's ő engem félre ismer, de ezeket is mond meg, tegye le nagy fogait, én is le teszem tollam. Tisztelem Kovács urat, Kiss Lajost, 's más jókot is csokoly nevemben.

Szeress édes Danim.

Édes Danim!

Ha te jól vagy azon a' te barátod oly melegen érez, mint egykor sorsa jobbulásán ömlengeni fog. Engedj meg a' te Barátodnak, ki rég nem sóhajthata hozzád csak egy barátságos hangot is, az én helyem barátom a' világban csak egy punctum Mathematicum, 's erről engem gyakorta elmozdítanak, hogy is állhatnék meg ez örök tolongásban.

Röviden irok hozzád most is, 's te ezt ne fogd rosszul venni. Reggel indulok Conscriptióba. Idvezlem Benedekfyt, idvezlem Kis Lajost. Elly jól édes Danim, 's ne feled Barátodat, ki téged rövid időn ujra ölel.

Marosvásárhely május 28-án 1819.

Barátod: Sz. Szigethy.

(Szászváros)

Dr. Kristóf György

APRÓ KÖZLEMÉNYEK

Geréb László erdélyi püspök első miséje 1498-ban.

Az erdélyi káptalan gyulafejevári levéltárában ma is meg van az a jegyzék, melyet Maksai Gergely káptalani segédőr a székesegyház öltönyeiről és kincstárában őrzött drága fölszereléseiről 1531-ben összeállított. Benne egy aranyszövetű vecsernye-köpeny (pluviale) is van, melyet vingárdi Geréb László erdélyi püspök első miséje alkalmából V. László királytól kapott ajándékba.¹

Mivel Geréb László hosszú időn át úgy szerepelt, mint a ki erdélyi püspöki állásának elnyerése előtt már huzamosabb ideig budai prépost is volt s így ha nem is öreg, de mindenesetre meglelt férfikorában lett erdélyi püspök, ez az adat semmi meglepőt nem tartalmazott. A múlt század végén (1898-ban) azonban a vatikáni levéltárból olyan adatok kerültek elő, melyekből kitűnt, hogy Geréb László, midőn 1476 szeptember 25-ikén unokabátyja, Mátyás király hathatós támogatása révén az egrí püspöki székhelyre áthelyezett Veronai Gábor ferenczrendi szerzetes örökébe lépett és erdélyi püspök lett, még csak 24 éves klerikus volt s tonzurával is alig birt. E díszes állásnak elnyerése előtt tehát nem hogy budai prépost lett volna, hanem még a misés papságot megelőző egyházi négy kisebb rendet sem vette föl. Ezért kénytelen a szentszék midőn Gerébet Erdély főpásztorává teszi, úgy intézkedni, hogy a négy kisebb s a három nagyobb egyházi rend föl vételét kötelességévé teszi s meghagyja neki, hogy huszonhét éves korában magát püspökké is szenteltesse.² Ekként Geréb László, a ki 1476-ban csak 24 éves ifjú volt, V. László korában még csecsemő lehetett s így e korban sem nem misézhetett, sem a királytól első miséje alkalmából ajándékban nem részesülhetett.

E szerint Maksai jegyzéke olyképpen módosítandó, hogy az említett ajándék nem V. Lászlótól, hanem a püspök unokabátyjától, Mátyástól ered, mint a kinek uralkodása alatt lett Geréb erdélyi püspök s érte el a kánoni törvények által az egyházi rendek felvételére előírt életkort.

¹ Szeredai: Series episcoporum Transilvaniae 167. l. Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafejevárt 1094. sz. a.

² A *Történelmi Tár* 1899. évi. 14. l.

Az esztergomi érseki könyvtár L. II. 3. jelzet alatt azonban egy mise-könyvet őriz, melynek egykorú bejegyzése e feltevésünket is halomra dönti. E könyv egykori tulajdonosa Megyericsei János, kolozsi főesperes, erdélyi kanonok és Geréb püspök kedvencz titkára ugyanis a július 22-iki részhez sajátkezűleg a következő bejegyzést tette: „*Hoc die Reverendissimus D. Ladislaus Gereb, episcopus Transylvaniensis Albae-Juliae primitias cecinit 1498.*“

E hiteles bejegyzésből tehát kitűnik, a mit még föltenni sem mertünk volna, hogy Geréb László, a ki már 1476-ik év óta ült Erdély főpásztori székében, csak *huszonkét évi püspöki működése után szánta magát arra, hogy 1498 július 22-ikén első miséjét elmondja* s addig egyetlenegyszer sem járult az Úr oltárához.

Ezek után érthető lesz Maksai jegyzéke is. László alatt ugyanis nem V. László, hanem II. Ulászló magyar király értendő, a ki megragadta az alkalmat, hogy Geréb Lászlót, ki őt több ízben kisegítette pénz-zavarából s kinek ő állandó adósa volt, életének e nevezetes napján üdvözlje s neki ajándékkal kedveskedjék.

Nyílt kérdés azonban, hogy fölszenteltette-e már előbb magát Geréb püspök papnak, vagy csak életkorának haladtával mutatkozó testi fogyatkozásai érlelték meg benne azt az elhatározást, hogy huszonkét évi püspökösködés után végre is fölszenteltesse magát? Biztos feleletet e kérdésre nem adhatunk. De tény, hogy Geréb püspök nevéhez az 1476—1498 közti évekből egyetlen püspöki funkció elvégzésének emléke sem fűződik. Voltak Geréb püspöknek bőven coadiutorai s e segédpüspökök a nagy kiterjedésű egyházmegye lelki szükségletéről gondoskodtak.

Geréb László a grand seigneur, fényes állását kellően betöltöttnek vélte, ha a királyi udvar ünnepélyein részt vesz s ott ő, kinek a királytól az utolsó erdélyi kurta nemesig oly sok adósa volt, mint pápai követ feltűnő fényvel reprezentál. Célját el is érte, mert e kiváló udvaronc főpapot bokros (?) érdemeiért, adósa, II. Ulászló 1501-ben még díszesebb álláshoz, a kalocsai érsekséghez juttatta. Senkit sem lephet meg tehát, hogy olyan főpapok mellett, kiknek csak huszonkét évi püspöki működés után jut eszükbe az Úr oltára, a nem sokára megindult reformáció termékeny talajra talált.

(Szamosujvár)

Dr. Temesváry János

Az erdélyi rendek 1550-iki levele Szulejmán szultánhoz.

Ki ne ismerné történetiróink közül — legalább is híreből — az Országos Levéltárnak azt a száznál több, természetes csomóra terjedő gyűjteményét, melynek „limbus“ a neve? Ez az elnevezés annyira találó

s jellemző, hogy még keresve sem akadhatnánk jobbra: nagyjából kronológiai rendben itt várja a feltámadást, a megváltást a mohácsi vésztől a XVIII. század végéig terjedő rengeteg anyag, mely más, rendszeres gyűjteménybe be nem osztható. Missilis levelek, várkapitányok türelmetlenkedő írásai, melyek a vitézek untilg hallott fizetlenségéről panaszkodnak, az adószedők körmönfont számadásai, kurucz, labancz hadihírek békés egyetértésben férnek meg egymás mellett; régi peres íratok, gazdasági útasítások, ívszámra írott százados kereskedői, meg patikaszámlák, melyek — Isten tudja — tán még máig sincsenek kifizetve, orvosi receptek tarka sorban váltakoznak benne.

Ebből a „vegyes társaságból“ való az alábbi levél, mely úgy hangjánál, mint tartalmánál fogva érdekes példája a diplomáciai csűrészavarásnak.

A levél kelte válságos időre utal: a nyirbátori találkozás eredménye, Martinuztnak I. Ferdinánd pártjára való állása, nyilvánvaló volt. Az Izabella segítségére siető török hadat enyingi Török János Dévánál szétverte, ám Martinuzzi belátva, hogy hiába vár hathatós segítséget Ferdinándtól, kénytelen-kelletlen megbékül Izabellával és egyelőre Szent Mihály-napjáig fegyverszünetet köt. E fegyverszünet idejéből valók e mesteri kézre valló sorok, melyeknek minden hizelkedő, megalázkodó szava a nagy úr haragjának távoltartását célozza. Ime a levél:

Mikor te Felségöd az hatalmas Istennek akaratjából Magyarországot szablyáddal megvette volna, és Magyarországnak egy részét, ki az Tiszán innét vagon, és Erdélyországot János király fiának¹ adta volna, választá te Felségöd Frater Györgyét, ki te Felségödnek híven szolgálna, és ki az János király fiának és nekünk is, ez országbelieknek, te Felségöd után gondot viselne, kinek te Felségöd meghagyta és megparancsolta, hogy minket a mi szabadságunkban békességgel tartana és oltalmazna, ki te Felségödnek mindön levelét nekünk megmutatta, minémő kegyelmességgel te Felségöd mi hozzánk volna, ki mi velünk az te Felségöd életéért és jó szerencséjéért mindenkor Istent imádtuk, ki mivelünk te Felségöd után nem külemb, mind egy atyánk, mind szabadságunkban való megtartásába és oltalmonkba, *mert sok időtől fogva nem emlékezünk róla, hogy közöttünk ilyen nagy békesség volt volna, mint te Felségöd után való gondviselésében.* Kitértünk, hogy te Felségöd most mind mi velünk egyetemben bevádlottak volna [te Felségödnek],² hogy az országot német kezébe akarjuk annyi, mely dolog kényszerített minket, hogy te Felségedet megkeresnők. Azért te Felségöd, felséges, hatalmas császár, mint kegyelmes urunknak, te Felséged ez féle panasznak ne higgyen, mert *az nagy Isten*

¹ A kiskorú II. János választott király.

² A zárójelbe foglalt részek egykorúlag kitöröltettek.

látja ezt, hogy sem ő, sem mi ebbe bűnések nem vagyunk; [utaidba való jó szerencséjéért] kegyelmes uronknak és hatalmas császárnak az te Felségöd minden utaiba való diadalmaért, hosszú életéért és az nagy Istennek te Felségödhöz való nagy kegyelmességéért, küldje ki te Felségöd egy vagy két jámbor rabját, kiknek lelkük és Istenek vagyon, és kik csak az igazságot szemek előtt viselik, minden személyválogatás nélkül, kik közetünk erről tudakozzanak, és mindenekről tudjanak te Felségödnek igazat mondani, ha peniglen bűnéseknek találatnók, az mi fejünk mindenkor te Felségöd kezében vagyon, büntessön ugy te Felségöd, mint te Felségöd akarja, csak te Felségöd mutassa meg Frater Györgyhez és mi hozzánk is ebbe az ő kegyelmességét, hogy elébb ne büntessen se őtet, se minket, míg az mi ártatlan voltunkat te Felségöd nyilvánban meg nem érti.

Kivülről (latinul): Az ország nevében a török császárhoz, Székely Sebestyén, Andrassy Márton és Morgonday János által, Szászsebesről 1550 augusztus 2-ikán.³

(Budapest)

Dr. Kárfy Ödön

Czerny Antal.

Czerny Antalt 1866 május 2-án nevezték ki az Erdélyi Múzeumi könyvtár könyvkötő mesterének, ez időtől máig majdnem kerek negyvenöt esztendő telt az intézet szolgálatában. A múzeumi könyvtár anyagának igen tekintélyes része az ő kötésében látja s látta elszűnni az éveket, melyek alatt az annak idején ereje és művészete teljességében lévő mester lassankint mind lejjebb és lejjebb szállott az anyagi tehetőség lejtőjén. Meggyöngült szervezete mind jobban és jobban vitte őt sírja felé, de az egykori nemes ambícióknak mindvégig megmaradt lángja, a régi művészmesterember szenvedélye és a régi nagy iskola hagyománya szinte élete utolsó napjáig élt benne és táplálta munkakedvét. Alig néhány hete kezdett el betegeskedni s még betegsége alatt is folytonosan felgyógyulásról s tervezett új munkáiról álmadozott. Hetvenötödik évében halt el városunkban, 1911 márczius 29-én. Czerny a régi nagy könyvkötők folytatója, *Guttman* és *Fodor* méltó utódja volt. Uralkodott a romlandó anyag fölött s művészi köntösben tudta annak életét hosszabbítani. A nagy iskola hagyományai között nőtt és annak egyedüli képviselőjéül, mintegy itt felejtve, a czéhes könyvkötők és mesterek utolsója gyanánt járt közöttünk. Az öreg kor zsörtölődését az is táplálta benne, hogy az újabb nemzedékben nem láthatta a régi művészet folytatását. Czerny művészete itt és az utódok kezében mesterseggé zsugorodott, mivel sem iskoláját nem járták, sem elméleti tanulmányaiban nem követték. A korrallal növekvő elégedetlenséget könnyen meg-

³ Eredeti fogalmazvány, Országos Levéltár Limbus, I. sorozat 1. csomóban.

magyarázhatnánk azzal, hogy sorsa mostohábbra fordult. Családi életében és anyagi helyzetében változás állott elé, mely az egyre erősödő üzleti verseny megállítására sem edzeni, sem alkalmassá tenni nem tudta. Ebben a panaszolkodó, zsörtölődő öreg emberben alig gyaníthatna volna ismeretlen ember a könyvkötés és konzerválás művészetét. De ha látja, hogyan bánik a könyvvel, mennyire szereti pályáját s mily teljességgel érti annak minden csinját-binját, ha hallja, mily szeretettel fejtegeti a könyvkötés művészetének rejtettebb titkait: önkénytelenül is ragaszkodni kezdett hozzá és öreg korának sokféle gyengeségét szívesen megbocsátotta.

Czerny sokoldalú és minden mesterségére tartozó kérdésben otthonos volt. A stílusos kötéstől le az iskolás könyvig, a legkönnyebb kezet kívánó restaurálástól le a közönséges papirosdobozig, a pergamentomtól le a szalmapapirosig, a bükkfatáblától le a borításig, a kéziaranyozástól le a gépi aranyozásig mindent tudott s mindent egyformán kitűnően és szépen csinált. Könyvtárunkban akárhány negyven esztendő óta kiállott kötése van, mely maig meg sem mozdult s a városból számtalan albuma, díszkötése ment ki, melyek mindenike legalább is figyelemre méltó. Régebben elméleti tanulmányokat is folytatott, szakszerű cikkei, tanulmányai és fölszólalásai mindig szívesen látott vendégek voltak az európai szakirodalomban, melyet londoni, párizsi, drezdai, bécsi műhelyekben folytatott peregrinálása alkalmával kezdett művelni. De az elmúlt fényes fiatalság, a gyümölcsosztó férfikor emlékei, a nyomukba járó öregség idején is földerítették az utolsó kolozsvári könyvkötőmester arcát s reszkető öreg kezének utolsó műve is hűen és igazságosan emlékeztet a régi mesterre. Pályáján kezdettől a művészi munka élvezete és gyakorlása kísérték végig a cseh földön ringgott bölcső lakóját a házsongárdi temetőig vivő hosszú élet útján.

(Kolozsvár)

— rd —

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.

— Tizenharmadik közlemény. —

230.

Heidelberg. 1620.

Nagy Johannes, Berényi. I. DE CREATIONE HO- | MINIS. | *Respondente & Authore* | JOHANNE NAGY BERENIO | Vngaro : | 7. *Novemb.* 1612. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium I. 1. A₂^a—A₃^a: 3—5. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

231.

Heidelberg. 1620.

Nagy Johannes, Gyulafejevári. XX. DE MONACHIS, ET PERFE- | CTIONE MONASTICA. | *Respondente* | JOHANNE NAGY ALBENSI TRANS- | fylvano Ungaro. | 19. *Januar.* 1616. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium VI. 20. R₇^b—S₁^b: 270—274. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

232.

Heidelberg. 1620.

Nagy Johannes, Gyulafejevári. XI. DE SACRAMENTIS IN | GENERE ET SPECIATIM | de Baptifmo. | *Respondente* | JOANNE NAGY ALBENSI Tranflylv. | Ungaro. | 8. *Iunij* 1616. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium VII. 11. V₈^b—X₃^a: 320—325. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

233.

Heidelberg. 1620.

Nagy Johannes, Gyulafejérvári. X. DE LIBERO ARBITRIO | ET GRATIA. | *Respondente* | JOHANNE ALBENSI TRANS-SYLV- | vano Ungaro. | 15. *Febr.* 1617. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium VIII. 10. Z₃^a—Z₄^a: 357—359. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

234.

Heidelberg. 1620.

Nagy Valentinus, Szentgyörgyi. III. DE PECCATO HOMINIS IN | GENERE : ORIGINALI ITEM | & Actuali. | *Respondente & Authore* | VALENTINO SZENTGLORGY | Traffylvano. | 20. *Novembr.* 1612. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium I. 3. A₅^a—A₇^a: 9—13. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

235.

Heidelberg. 1620.

Nagy Valentinus, Szentgyörgyi. IV. DE INCARNATIONE | FILII DEI. | *Respondente & Authore* | VALENTINO NAGY SZENT- | georgyi Ungaro. | 15. *Maij.* 1613. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium II. 4. F₆^a—F₇^a: 91—93. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

236.

Heidelberg. 1620.

Nagy Valentinus, Szentgyörgyi. X. DE UNIONE NATURARUM | IN CHRISTO ET COMMUNI- | catione idiomatum. | *Respondente & Authore* | VALENTINO NAGY SZENT GEOR- | gi Traffylv. Ungaro. | 8. *Januar.* 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium III. 10. K₅^a—K₅^b: 153—154. I.

Magyar Nemzeti Múzeum.

237.

Heidelberg. 1620.

Orvos Paulus, Suri. VII. DE FIDE JUSTIFICATIONE. | *Respondente & Authore.* | PAVLO ORVOS SURIO | Ungaro. | 28. *Decemb.* 1612. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium I. 7. B₆^b—B₇^b: 28—32. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

238.

Heidelberg. 1620.

Orvos Paulus, Suri. III. DE DEO UNO ET TRINO. | *Respondente & Authore* | PAULO SURIO UNGARO. | 8. *Maij.* 1613. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium II. 3. F₅^a—F₆^a: 89—91. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

239.

Heidelberg. 1620.

Orvos Paulus, Suri. XIV. DE ECCLESIA EIUSQUE | NOTIS. | *Respondente & Authore* | PAULO ORVÓS SURIO | Ungaro. | 5. *Febr.* 1614. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium III. 14. K₈^a—K₈^b: 159—160. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

240.

Heidelberg. 1620.

Orvos Paulus, Suri. II. DE SCRIPTURÆ S. LECTIO- | NE
OBSCURITATE IN- | terpretatione. | *Respondente* | PAULO ORVOS SURIO
Ungaro. | 21. *Maij* 1614. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium IV. 2. L₈^b—L₇^a: 172—173. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

241.

Heidelberg. 1620.

Pálfi (Paulides) Johannes, Kanizsai. XII. DE VANITATIBUS BELL. | CIRCA CONTROVERSIAM DE | Conciliis Ecclesiasticis LIBRO I. & II. | *Respondente* | JOHANNE PAULIDE CANISAEO | Ungaro. | 16. Decemb. 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium IX. 12. Ff₂^b – Ff₄^a: 450–455. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

242.

Heidelberg. 1620.

Pap (Pastoris) Andreas, Békési. XVI. DE VOCATIONE MINISTRORUM ECCLESIAE. | *Respondente* | ANDREA P. BEKESI Ungaro. | 11. Decemb. 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium VI. 16. R₁^a – R₃^b: 257–262. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

243.

Heidelberg. 1620.

Pap (Pastoris) Andreas, Békési. III. DE SATISFACTIONE CHRISTI PRO NOBIS. | *Respondente* | ANDREA P. BEKESI Ungaro. | 2. Martij 1616. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium VII. 3. S₇^a – S₈^a: 285–287. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

244.

Heidelberg. 1620.

Pap (Pastoris) Josephus, Csengeri. IV. DE PECCATO. | *Respondente* | JOSEPHO PASTORIS CZEN- | geri Ungaro. | 4. Junii 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Pars altera. Collegium IV. 4. L₇^b: 174. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

245.

Heidelberg. 1620.

Pap (Pastoris) Josephus, Csengeri. XIV. DE CERTITUDINE FIDEI, | JUSTIFICATIONIS, ET PERSEVE- | rantiae fidelium: nec non bonorum spe- | rum perfectione, justificatio- | ne & meritis. | *Respondente* | JOSEPHO PASTORIS CZEN- | geri Ungaro. | 11. *Febr.* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium V. 14. N₇^b—N₈^a: 206—207. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

246.

Heidelberg. 1620.

Pap (Pastoris) Josephus, Csengeri. XI. DE ANTICHRISTO. | *Respondente* | JOSEPHO CZENGERI Ungaro. | 2. *Sept.* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium VI. 11. Q₁^a—Q₂^b: 241—244. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

247.

Heidelberg. 1620.

Pap (Pastoris) Martinus, Sámsondi. VIII. DE VETERIS ET NOVI | TESTAMENTI CONVENIEN- | tia & discrimine. | *Respondente* | MARTINO PASTORIS SAMSONDI | Tranffyly. Ungaro. | 20. *Aug.* 1614. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium IV. 8. M₁^b—M₂^a: 178—179. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

248.

Heidelberg. 1620.

Pap (Pastoris) Martinus, Sámsondi. XVII. DE BAPTISMO. | *Respondente* | MARTINO PASTORIS SAMSONDI | Ungaro. | 10. *Martij* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi. 1620.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium V. 17. O₁^b—O₂^a: 210—211. l.

Magyar Nemzeti Múzeum.

Köblös Zoltán

IRODALOM

A Sister of Prince Rupert. Elizabeth Princess Palatine and Abbess of Herbord. By Elizabeth Godfrey. — With a photogravure portrait and 16 other illustrations reproduced from portraits, etc. London and New-York 1909. 8-rétű XVIII és 362 lap.

Prince Rupert híres ember volt őseinek hazájában. Mint az angol királyi család közeli rokona lovassági vezérként küzdött Cromwell Oliver „kerekfejű” vitézei ellen; majd később a tengeren próbált szerencsét a hollandiak ellen. A tudomány terén is szerzett érdemeket magának; Madagascar történelmében is majdnem vezérszerepe jutott és az ő befolyásának tulajdonítják a hatalmas „Hudson Bay Company” alapítását is, melynek kormányzója volt.

Harmadik fia volt Frigyes cseh királynak, a *téli királynak*, ki 1620-ban a fehérhegyi csatában elvesztette koronáját, minek következményeképpen a győztes Habsburg-ház a szegény pütkösdi király pártfelének vérében fojtotta el az önálló cseh királyság utopiáját, a mely szerencsétlenséget a mai napságig sem heverte ki talán ez az ország.

Édes anyja Erzsébet volt, I. Jakab király leánya és a szomorú végű Stuart Mária unokája. Legidősebb fivére vízbe fúlt s így a második fiú örökölte apja halála után a pfalzi örgrófságot, midőn ezt visszaállították.

Rupertnek négy nővére volt.

A jelen munkának zöme, mint a címlapja is mutatja, Erzsébet életrajzának van szentelve, ki híres „kék harisnyás” volt a maga idejében és Descartes barátja. Hajadon maradt s a herfordi protestáns zárda apátnőjeként halt meg. Egy másik nővére, a legifjabb leány, a szintén „kék harisnyás” Zsófia, hannoveri hercegné és Leibnitz pártfogója volt.

A harmadik nővérnek, korára nézve a második leány, ámbár már betöltötte volt harminczadik évét, még nem akadt férje s azért szintén zárdába vonult Maubuissonba, melynek apátnője lett.

Bennünket azonban kiválólag Rupert negyedik nővére, korára nézve a harmadik leány, (nem a legifjabb, mint Szilágyi Sándor írja) a szende Henriette Marie érdekel, ki II. Rákóczy György erdélyi fejedelem öcséséhez, Zsigmondhoz ment feleségül s boldogul élt vele néhány hónapig Sárospatakon, de lázt kapott és meghalt, mielőtt elme-

hetett volna Erdélybe „áerváltoztatás“ végett, a mi a fejedelem hiedelme szerint használt volna a fiatal menyecskének.

A mit Felső-vadászi Rákóczy Zsigmondnéről tudott eddig a magyar történelem, azt még 1886-ban Szilágyi Sándor közölte Henriette férjének életrajzában a „Magyar Történeti Életrajzok“-ban (X. fej.) Azóta egy német író, *Wendland* Anna asszony újabb anyagot kutató föl Heidelbergben, Henriette régi otthonában és másutt is, és közölte 1907-ben egy érdekes értekezésben a „Neue Heidelberger Jahrbücher“ XIV-ik évfolyama 2-ik füzetében. Az író felhasználta a magyarországi anyagot is, melyet Zimmermann Ferencz jónevű erdélyi szász történetírónk küldött meg neki¹ és megírta a házasság történetét, melynek hosszadalmasak és bonyolultak voltak az előzményei, mert a menyasszony édes bátyja (nem unokabátyja, mint Szilágyi Sándor írja), Károly Lajos eleinte ellenezte a frigyet, de nővérének, Erzsébetnek esze győzött elvégre s miután sikerült a szükséges pénzt előteremteni, a választó is belenyugodott a házasságba és Zsigmond jelképe, *Rhédey* Ferencz — a jelenleg uralkodó angol királyné őse — megesküdött Henriette-tel Krossenben és elfoglalta a vőlegény helyét a menyasszony mellett előbb az oltárnál, majd a külön e célra felkészített nyoszolyán a házasság végbemenésének jeléül fényes lakodalmi vendégség jelenlétében.

Szilágyi Sándor szerint maga Károly Lajos, a pfalzi választó is jelen volt ez alkalommal, de az előttünk fekvő munka szerint a választó nem mehetett el, hanem testvéröccsét, Edwardot — ki éppen nála mulatott Heidelbergben — szándékozott oda elküldeni, de pénzhányában ez a terv is dugába dőlt. A menyasszony nagynénje, Elisabetha Carlotta, az özvegy brandenburgi (és nem pfalzi, mint Szilágyi Sándor írja) választóné és fia Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem azonban elkövettek mindent, hogy a menyegzői ünnepélyek fényesek legyenek.

Sajnálatainkra Rákóczy Zsigmondné levelei — egy-kettő kivételével — mind elkallódtak és azért nem kapunk teljes képet sárospataki új otthonáról, de abból a néhány sorból is, mely reánk maradt meggyőződhetünk, hogy Henriette nagyon boldogul érezte magát hazánkban. A „Frau Mutter“ (Lorántfy Zsuzsánna) és az uralkodó (erdélyi) fejedelemné nagyon megszerették és férje megtett mindent, hogy boldoggá tegye és elfelejtse vele régi otthonát és rokonainak távollétét. Felöltöztette magyar ruhába és a „Frau Mutter“ el volt ragadtatva vele. Nem nagyon fényes ruha — írta haza — hanem egészen polgári és olyan, a minőt a parasztasszonyok viselnek és mindenki más, a mi

¹ Zimmermann figyelmét azonban elkerülte „Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése,“ melyet Szilágyi Sándor a „Történelmi Tár“ 1890. és 1891-iki évfolyamaiban közölt; összesen 9 közleményt.

talán nem leszen egészen a választó ínyére. Rákóczy Zsigmond — írja — folyvást hat lovas hintóban jár és nagyon szeretné a menyecske, ha bátyja megismerkedhetnék új sógorával, ki előkelő és fölötte udvarias ember és korántsem olyan, a milyennek sok rágalmozó híresztelte. A hazugságokat terjesztő banda főczinkosa Leslie gróf volt a császári udvarnál, hol kancsal szemmel lesték a két protestáns fejedelmi ház egymáshoz való közlekedését, de — mint az eszes íjabb Erzsébet helyesen írta — mindazok tanúbizonysága, kik a svéd hadseregben szolgáltak, továbbá Comenius szava és most „Courland“ levele, melyet megküld fivérének, épp annyi hitelt érdemelnek, mint a császári hadvezér szava, sőt az elfogulatlan modern olvasó véleményében talán jóval többet is „Courland“, vagyis a Kurlandi herczeg szerint Zsigmondnak mindenki megadja a herczegi címet. Egy szemtanú, ki hat hetet töltött a herczeg kastélyában, melyben ez elkülönítve él anyjától, de melynek nevére Erzsébet már nem emlékezik, azt mondja, hogy a kiszemelt vőlegény mindíg 200 fegyveres embert és 50 udvari embert tart környezetében és az ételt, italt ezüst edényekben szolgálják föl háztartásában. Azonkívül számos erős vára volt. Egy másik tanú szerint pedig, ki éppen most jött vissza, Brumnitz báró, „Lusitania kormányzója“ nejének temetéséről, hol igen előkelő társaság gyűlt volt egybe, mindenki a tervezett házasságról beszélt és fölötte előnyösnek tartotta a partiet. A határon lakó sziléziaiak véleménye szerint Zsigmond a leggazdagabb és legkívánatosabb „match“ volt a protestáns fiatal emberek közt Henriette részére.

Munkánk angol írónője hosszasan írja le a szép Henriette ábrázatját, de a leírásából nem eléggé világos, honnan merítette tudományát. Szilágyi Sándor szerint, midőn Henriette arczképe (a tárgyalások elején) elérkezett Zsigmondhoz, ennek könnyüvérű titkára, Horváth, egy csacska ember, ki a második követséggel künn járt háztűz-nézőben, avval vígasztalta (?) urát, hogy a kép, mely szép nőt ábrázolt, „nem üté az eredetit.“ A jelen munkában megtaláljuk Henriette arczképét is, melynek eredetijét Honthorst festette olajban és jelenleg Combe Abbeyben, Lord Craven székhelyén őrzik. A kép valóban szép nőt mutat.

Megtudjuk a jelen munkából azt is, hogy az a rokon, kinek halála miatt lehetetlen volt egy ideig „lakodalmazni“, a menyasszony fivére volt, Fülöp, ki a spanyol hadseregben szolgált és egy vár ostrománál elesett.

Idézetei után ítéve könyvünk szerzője úgy látszik nagyon pongyolán dolgozik. A 65. lapon idéz pl. egy közleményt ily czímen: „*Briefe der Kinder des Winter-Königs, Heidelberger Historisches Taschenbuch.*“ Olyan czímű közlemény van Karl Hauck (nem Haucke) tanártól a „*Neue Heidelberger Jahrbücher*“ 1908-iki 15-ik kötetében.

Másrészt azonban a Raumer-féle Historisches Taschenbuch 6. sorozatának 7. számában van egy értekezés, melyet írónknak valószínűleg fölhasznált. „Heidelberger Historisches Taschenbuch“ című folyóirat tudtommal nem létezik. Az idézte dr. Adolf Köcher, „Memoiren der Herzogin Sophie“ és Ed. Bodemann „Briefwechsel der Herzogin Sophie“ a „Mittheilungen aus Preussischen Staatsarchiven“ 4-ik, illetőleg 26-ik kötetében jelentek meg. Egy-két dolog a stuttgarti „Litterarischer Verein“ könyvtára 228-ik kötetében is megjelent.

Az is furcsa, hogy a nálunk is jól ismert Sir Thomas Roe neve folyvást Rowe-nak van írva. Végül, a mi ő Nagysága földrajzi tudományát illeti, jellemző, hogy szerinte Zsigmond apja, I. Rákóczy György „Prince of Siebenbürgen in Transylvania“ volt.

A-kötet végén van ugyan névmutató, de rendkívül hiányos és azért nincsen benne sok köszönet.

(London)

Kropf Lajos

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról. Az igazgatóválasztmány megbízásából összeállították: *Csutak Vilmos* és dr. *László Ferencz* múzeumőrök. Sepsiszentgyörgy, 1910. 8-rétű 68 lap.

Hazánkban sajnos, összehasonlíthatatlanul több a múzeum meg a dilettáns, mint a szakember. A régészeti anyag bősége, sokfélesége, a régészeti munkálkodás múltja éppen az ellenkező feltevésre jogosíthatna.

Valahol hiba van. Annak kell lennie, mikor azt látjuk, hogy szinte a földből nőnek ki a régészet párázítái, a miben különben más országok sem szűkölködnek; mikor lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy minden vidéknek megvannak a „maga helyi érdekű“ régészei, kik a tudomány szent nevében ráfeküsznek egy-egy területre, azt irgalmatlanul össze-visszatúrják s a múzeális gondolatot a közönség elé öntudatlanul is ferde világitásba helyezve, gyűjtenek *régészeti tárgyakat*, miknek értéke messze mögötte marad a *régészeti anyagnak*. Legtöbb vidéki múzeumunk „nagyon érdekes“, „remek“, nagyon szép“, „nagyszerű“ tárgya között azonban igen kevés a tudományosan értékesíthető igazi múzeális anyag, noha a gyűjtemények élén csupa önzetlen, lelkes ember áll.

Valahol csakugyan hiba van, de jó szerencse, hogy helyrehozható, ha *vidéki munkatársainkat kellő direktívákkal küldjük működésük terére*. A kurzusok nagy hasznát különösen kiemelve, az ezekkel kapcsolatos gyakorlati kiképzéstől még több eredményt várunk, főleg az ásatások gyakorlati bemutatásától. Helyesen látni itt lehet megtanulni és itt élesedik a szem a legtökéletesebben.

Ennyit kell elmondani általánosságban, mikor a Székely Nemzeti Múzeum Jelentésének ismertetésébe kezdünk, mert a jelentésen kívül saját

tapasztalásból is ösmerjük azt a nemzeti munkát, melyet ez a múzeum kifejt s melyről a jelentés nagy szerényen csak főbb vonásokban számol be. Hogy Sepsiszentgyőnen nemzeti munka folyik, azt senki sem találja különösnek, de hogy ez a munka teljesen múzeális munka, kevesen tudják.

Pedig úgy van, mert azt a Mikó Imre szelleme lengi át, mert a Székely Nemzeti Múzeum bölcsőjénél Nagy Géza állott, végül, mert az intézmény sorsa dr. László Ferencz, Csutak Vilmos, múzeumőrök, Gödri Ferencz polgármester kezébe került.

A közönség kezdí ma már magáénak tekinteni a múzeumot, ajándékaival keresi fel annak minden csoportját. A könyv- és levéltár 1908. évi gyarapodása 1023 drb, az 1909. évi 1405 drbra rúgott; a régiségtár 1908-ban 2226 drbbal, 1909-ben pedig 2261 drbbal; a néprajzi gyűjtemény 1908-ban 76, 1909-ben 104 drbbal; a képzőművészeti gyűjtemény 1908-ban, 1909-ben ellenben 23 drbbal gyarapodott. A természetrajzi gyűjtemény 1908. évi szaporulata 102 drbot, 1909-ben 122 drbot tesz ki, íehát a táruk együtt 1908-ban 3427, 1909-ben 3919 drbbal szaporodtak.

Különösen ki kell emelnünk a régiségtár szaporodásának legértékesebb részét: az ásatások, kivált az oltszemi és erődsi ásatások eredményét. Dr. Hubert Schmidt, a berlini egyetem magántanára, ki az ásatásokat látta, mondotta, hogy különb munkát a nyugaton se végeznek. Az ásatások értékét mutatja az is, hogy a külföldi szakemberek magyarországi útjokban nem mulasztják el felkeresni Sepsiszentgyörgyöt. Sőt még tömegesebben is fogják felkeresni, ha majd valamennyi festett kerámikás telep, melynek felfedezése dr. László Ferencz érdeme, mind föltárult. Az őskori festett kerámika kérdése, a milyen egyszerűnek látszott a lengyeli, bukovina-galicziai stb. leletek felszínre kerülésekor, annyira összebogozódott az utóbbi időben. A csomó megoldásában elsőrendű szerep vár a *SzNM*-ban őrzött leletekre.

Jelentősek a gyerőpataki, gidófalvi, köpeczi, sepsiszentgyörgy-epres-tetői, komollói, magyarosi kutatások is, melyek mind egy tervszerűen fejlesztett múzeum lépésről lépésre való térfoglalását, munkakörének kiszélesbítését jelzik. A hidvégi Nemes grófok családi sirboltjából kikerült koszűm-történeti leletek megmentése, megszerzése, a fenntarthatóságuk biztosítása körül kifejtett tevékenysége, hogy egyebet ne is említsünk, szintén azt igazolja, hogy a múzeumban komoly és szakszerű munka folyik.

(Kolozsvár)

Dr. Roska Márton

Zoványi Jenő: Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sárospatak, 1910. A ref. főiskola betűivel. 8-rétű XII és 255 lap. Ára 5.50 K.

A magyar művelődés történetének gazdag adatforrása az a kötet, melyet, csaknem negyedszázad alatt különféle folyóiratokban megjelent,

eredeti kutatásokon alapuló dolgozatainak gyűjteményéül *Zoványi Jenő* a múlt év folyamán közrebocsátott. Nemcsak a katolikus és protestáns *egyházak*, hanem *Magyarország* s az *irodalom* történetének munkásai is örömmel fogadják az ismertnevű tudós munkáját. Sok tekintetben alapvető munka az; és pro vagy contra harcolhatnak barátai és ellenfelei felfogásának helyességéről: műveinek jelentőségét nagygyá teszi a meggyőződés heve, az a nagy erő, hogy eszméit egész erkölcsi egyéniségének súlyával támogatja. A *hitvitázó* harczaitól távol, azokba nem szólunk bele. De a *történettudós* alkotásait, adatainak e nagy erkölcsi erő támogatta biztosságát szívesen köszöntjük.

E kötet (a függeléken kívül, melynek a Calvin és Luther között vont párhuzam a legérdekesebb része) *tanulmányokat* (1—165. l.) és *bírálatokat* (166—244. l.) ad. A tanulmányok legrégebbje 1887-ből való, a legújabbak 1909-ben jelentek meg. Ez az időbeli nagy távolság nem látszik meg a dolgozatokon: az elsők (Kulcsár Györgyről és Mélius Juhász Péter ismeretlen munkáiról) éppen olyan becsesek, mint az utolsók (pl. a Püspöki Jánosról szóló,) egyformán új adalékokkal járulnak művelődésünk történetéhez. Még nagyobb becshez jutnak e dolgozatok, ha *tárgyi*-kronológiai csoportosításukban a függelék adataival is összevetjük őket: kitűnik, hogy a mit a reformáció történetében másként lát a kulturhistória, mint azt a Warga Lajos korában látta, azzal Zoványi behatóan foglalkozott is és nem egy fontos kérdés eldöntése az ő munkásságához fűződik. Magyar történeti jelentőségűek a magyar protestantizmus történetében új korszakok megállapítása (1521, 1600, 1688, 1791, 1895), a mohácsi vész előtti magyar reformációra vonatkozó dolgozata, Sárospatak reformációjáról szóló adatgyűjteménye, a XVIII. századbeli magyar coccejanusok méltatása (mely szerint ez időben Coccejus műveit mindenfelé, de leginkább tanári körökben alaposan tanulmányozták) s néhány rövidebb dolgozat, a minő pl. Károlyi Boldi Sebestyén nevének megállapítása és pontos életrajza, továbbá az, a melyben az 1859-iki protestáns-ügyí pátens visszavonásának körülményeit, Kármán Pál és Beksics előadásainak eltéréseit körvonalazza s inkább az előbbi mellett foglalván állást, ezeket kiegyenlíteni törekszik.

Talán még becsesebbek, de újságban gazdagabbak is, Zoványi irodalomtörténeti fejtegetései. Melius elveszett műveire mutat rá 1888-ban megjelent dolgozata, melyben többek között a debreczeni pápának a *halálról* szóló könyvét is említi; idézhette volna Kulcsár György ily című könyvét is (*Az Halálra Való Keszeoietreol* 1573), melylyel egy másik dolgozatában (88. l.) részletesen is foglalkozik s (dolgozata jelen második kiadásában) említhette volna néhai Kanyaró Ferencz adatait is. (M. Könyvszemle, 1906.) Annak bebizonyítása, hogy Debreczenben a reformátusok és az unitáriusok között csakugyan (s még hozzá kétszer)

volt nyilvános vitakozás, realizálja a válaszüti komédiát, az az adata pedig, hogy egyik ilyen hitvita 1568 februárius 2-án folyt le, helyreigazítja irodalomtörténeteink ama föltevését (*Pintér* II. 121.), hogy a *Disputatio Debrecinensis* az 1567-iki hitvitát gúnyolja ki: *Melius és Dávid* az 1568-ikin vettek részt. A göcseji Kulcsár Györgynek, a kit Szenczi Molnár Albert minden postilla-írónk fölé becsül, életét és műveit lehető teljesen ismerteti. A nagy katolikus püspöknek, Monoszlai Andrásnak *Brevis ac catholica confutatio*-jából bebizonyítja, hogy a lutheránus Sibolti Demetert (a kit *Pintér* II. 29. is talán éppen ezért mond, tévesen, reformátusnak) a (bizonyára püspöksége alatt lutheránusból) reformátussá lett Dobronoki András követte — talán nem közvetlenül — a szuperintendenciában. Sibolti neve is az irodalomtörténeté.

Bővebben foglalkozik Derecskei Ambrussal, a kinek egyetlen nyomtatásban megjelent műve (*Az Szent Pál Apostol levele*) Debreczenben 1603-ban látott napvilágot. Tolnai Balog Jánosról (Bod Péter szavaival) megállapítja, hogy költő volt: „szép tehetsége volt az versírásban s arra nagy hajlandósága is: az akkori szokás szerint borostyánkoszorús versíró is volt. Emlékezik róla Bocatius és holmi verseit ki is nyomtattatta. *Sok helyt találtak* elmés, szép versei.“ Zoványi már csak „kevés helyt“ találhatóakra mutat rá: Bocatiushoz írt elégiájára, In Zoilum írt versére (B. Decsi: *Adagiorum chiliades*), gyászversére és egy elveszett prózai munkájának nyomára: Fintai Darholcz Ferencz *Novissima tuba*-jának latin eredetijére, melyet tévesen Tolnai *Dali* Jánosnak tulajdonítottak eddig, pedig *Balog* Jánosé. Szatmári Baka Péter XVII. századbeli presbyterianus polemikus íróról kimutatja, hogy ellenfele Maresius volt s ugyanennek a Maresius Sámuelnek *álneve* Knollarothzi János Péter, mely név alatt Hellebrant helytelenül keresi Kovásznai J. Péterét. (RMK. III.) Apró irodalomtörténeti dolgozatai (132—141. l.) közül legérdekesebb az I. Lipót korabeli vitairatról szóló, melynek szerzőjét Hegyfalusi Györgyben keresi. Könyvészetű érdekességű az, melyben a Pilarik-család *tíz* írótagjának műveit állítja össze. Végül XVIII. századbeli magyar coccejanusokról írt értekezése többek között Csécsi Jánosról mond el érdekes adatokat.

Bírálati közül irodalomtörténeti érdekű a Károli-émlékkönyvnek, a Földvály László Szegedi-biográfiájának és Földvály „Adalékok“ cz. könyvének ismertetése. A többi történeti és speciálisan egyháztörténeti jelentőségű — mind magvas, alapos dolgozat.

Zoványi eddigi munkássága feleslegessé s izléstelenné teszi megújra való dicsérgetését. Művei dicsérik mesterüket. Mi csak azt óhajtjuk, hogy *Tolnai Dali János*-át is mielőbb tegye közzé! Az irodalomtörténetnek szüksége van Zoványi lelkiismeretes munkásságára.

(Temesvár)

Dr. Gálos Rezső